

A CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM ÉVKÖNYVE 2006

HUMÁN- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM
CSÍKSZEREDA, 2007

Az Évkönyv megjelenését támogatták:

Nemzeti Kulturális Alapprogram

Szülőföld Alap

Communitas Alapítvány

OTP Bank Románia

Felelős szerkesztő: MURÁNYI JÁNOS

A tanulmányokat szakmailag lektorálták:

Dr. KESZEG VILMOS egyetemi tanár, néprajzkutató
Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék (181–210. old.)

KOSZTA NAGY István Ph.D.
Csíkszeredai szenátori iroda vezetője (325–339. old.)

Dr. ÚJVÁROSI LUJZA egyetemi adjunktus
Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
Biológia-Földtan Kar, Taxonómia és Ökológia Tanszék (373–385. old.)

KASTALY BEATRIX vegyész-restaurátor
Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (435–444. old.)

GÖRBE KATALIN festőrestaurátor művész, egyetemi docens
Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest (445–459. old.)

© Csíki Székely Múzeum, 2007
© GYARMATI ZSOLT, 2007

ISSN 1841-0197

TARTALOM

Előszó	11
Foreword	12
Prefață	13

RÉGÉSZET – TÖRTÉNELEM

DERZSI CSONGOR – NYÁRÁDI ZSOLT – SÓFALVI ANDRÁS: A bikafalvi Református Egyházközség története a régészeti kutatások és levéltári források tükrében	17
FERENCZI GÉZA: A moldvai (ősibb) csángókról	35

NÉPRAJZ

BALÁZSI DÉNES: A hozománylevél, perefernum készítésének hagyománya a Nyikómentén	53
BERECZKI ORBÁN ZSELYKE: Népi táplálkozás Szatmár megyében	131
FARKAS IRÉN: Népi szerelmi ajándéktárgyak a Csíki Székely Múzeum fagyűjteményében	143
SALLÓ SZILÁRD: Rontáshiedelmek, hiedelemszerepek a gyimesi közösségben	181

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

MUCKENHAUPT ERZSÉBET: 16. századi debreceni kötés a Csíki Székely Múzeum régikönyv-gyűjteményében	213
SZŐCS JÁNOS: Az első csíki újság, a <i>Hadi Lap</i> (1849)	229

SZOCIOLÓGIA

KASSAY JÁNOS – BAKACSI GYULA: Románia EU-csatlakozásának hatása a magyar munkaerőpiacra	261
MOHAY TAMÁS: Vonzáskör változásban: búcsújárás Csíksomlyóra	273
PÉTER E. KATALIN: Csík megyei kivándorlás 1850–1910 között	325

GEOLOGIA – HIDROLÓGIA

JÁNOSI CSABA – PÉTER ÉVA – BERSZÁN JÓZSEF – JÁNOSI KINCŐS: Az Alcsíki- és a Kászoni-medence ásványvizei és gázömlései	343
--	-----

ÁLLATTAN

ALBERT CSILLA – SALAMON SZIDÓNIA – DARVAS LÓRÁNT – KOVÁCS JÁNOS – SALAMON ROZÁLIA – ALBERT BEÁTA – CSAPÓNÉ KISS ZSUZSANNA – CSAPÓ JÁNOS: Egy magyarországi és egy erdélyi gyapjas mamut korának meghatározása az aminosavak racemizációja alapján	359
--	-----

DEMETER LÁSZLÓ – MÉREY BALÁZS: Adatok A Hankó-tócsarák (<i>Drepanosaurus hankoi</i> , Dudich 1927) elterjedéséről és ökológiájáról a Székelyföldön	373
---	-----

KÖRNYEZETVÉDELEM

KEREKES SZILÁRD: A csíkszentkirályi Borsáros-láp flóraváltozásainak ökológiai és természetvédelmi értékelése	389
---	-----

PÉTER PÁL: Agrár-környezetvédelem Hargita megyében	413
--	-----

MŰTÁRGYVÉDELEM

BENEDEK ÉVA: A kőhalmi Szent Anna Római Katolikus templom gombíratának restaurálása	435
--	-----

MARA ZSUZSA: Egy átalakított máriacelli Madonna-másolat. Legenda, hagyomány, feltételezések és restaurálás	445
---	-----

SZEMLE

HUBBES ÉVA: Ferenczi Géza 1924–2007	463
---	-----

SZABÓ ANDRÁS: A mítoszteremtő remény felvillanása: Szopos Sándor	465
---	-----

A kötet szerzői	496
-----------------------	-----

MOHAY TAMÁS

VONZÁSKÖR VÁLTOZÁSBAN: BÚCSÚJÁRÁS CSÍKSOMLYÓRA

Abstract: [Sphere of attraction in change: the pilgrimage of Șumuleu-Ciuc] The author studies the changing process during which the Pentecost pilgrimage of Șumuleu-Ciuc (rom.) / Csíksomlyó (hung.) has transformed from a religious feast of local importance into an event which exercises its attraction on all the territories inhabited by Hungarians. He also presents the system of symbols, which embodies this transformation. For Szekler-Magyars living on the western hillsides of the Eastern Carpathians, the Franciscan monastery of Șumuleu-Ciuc represents a religious centre from the 15th century. From the 17th century until the 19th century the pilgrims who came to this place of cult came from Szeklerland or Moldavia (the Roman Catholic population conscript „Csango-Magyars”). The extension of the sanctuary’s sphere of attraction occurred in the middle of the 19th century. After the ban of the pilgrimage in 1949 by the communist authorities (of nationalist considerations) – and its restriction for 40 years – in the 1990s its true revival took place. At present the sphere of attraction includes approximately 100 localities of the traditional region, to which are added another 50 places from Romania, 100 from Hungary and 50 from the other territories inhabited by Hungarians, situated either in the Carpathian Basin, or in the other European or overseas countries. The extension of the sphere of attraction implies the fact that Șumuleu Ciuc has been considered a national place of pilgrimage.

The author used as sources of his work the descriptions and reports of the press, notes of the organisers, his own observations on the spot; as appendices he publishes fragments or tables drafted from this information.

Rezumat: [O sferă de atracție în schimbare: peregrinajul de la Șumuleu-Ciuc] Autorul studiază procesul de schimbare, în cursul căruia pelerinajul de Rusalii de la Șumuleu-Ciuc / Csíksomlyó (magh.) s-a transformat dintr-o sărbătoare religioasă de importanță locală într-un eveniment exercitând atracție asupra întregului teritoriu locuit de maghiari, respectiv prezintă sistemul de simboluri în care se materializează această schimbare. Pentru secuii catolici care trăiesc în zona vestică a Carpaților Orientali mănăstirea franciscană de la Șumuleu-Ciuc este un centru religios aproximativ din secolul al 15-lea. De la sfârșitul secolului al 17-lea până la mijlocul secolului al 19-lea pelerinii care veneau la acest locaș de cult erau originari din Secuime respectiv din Moldova (populația romano-catolică a ceangăilor). Lărgirea sferei de atracție a locului sfânt s-a produs începând din a doua jumătate a secolului al 19-lea. După interzicerea în 1949 a pelerinajului de către autoritățile comuniste (din considerente naționaliste) – și restrângerea lui timp de 40 de ani –, în cursul anilor 1990 a avut loc o adevărată renaștere. În această perioadă sfera de atracție cuprinde cca. 100 de localități din zona tradițională, la care se adaugă alte 50 de localități din România, 100 din Ungaria și 50 din alte teritorii locuite de maghiari, situate fie în bazinul carpatin, fie în alte țări europene sau de peste ocean. Lărgirea sferei de atracție implică faptul că de o vreme Șumuleu-Ciuc este considerat un loc de cult național.

Autorul a utilizat drept surse pentru studiul său descrierile, relatările presei, notițele proprii ale organizatorilor și observațiile sale proprii de pe teren; în anexă el publică fragmente respectiv tabele redactate din acestea.

Bevezetés

Aki manapság, most már több mint másfél évtizede, megfordul a csíksomlyói pünkösdi búcsún, vagy bekapcsolja a Duna Televízió rendszeres élő adását pünkösdi szombat délben, több százezres, nagy tömeget láthat ott.¹ Első pillantásra feltűnik, hogy ez a tömeg nagyjából kétfelé választható: van egy jól tagolt része, amely azonosítható, strukturált, zászlókat és/vagy helységtáblákat tart a kezében; s van egy másik része, amelyik tagolatlanabb, kevésbé azonosítható. A tömeg tagolódásának, szerveződésének alapját elsősorban a lokalitás adja meg, az, hogy ki honnan érkezett és hova tér haza. Ennek a helyhez kötődésnek két szintje tűnik szembe: a települési szint (falvak, városok) és azon felül, azt átfogva egy magasabb szint, amit tájnak, megyeinek, regionálisnak is nevezhetünk. Gyergyó, Udvarhely, Csík, Háromszék: egykori székely székek majd megyék illetve tájak, amelyekben belül jól azonosíthatók és elhelyezhetők az oda tartozó települések. Dolgozatomban azt a változásfolyamatot szeretném röviden bemutatni, amelynek során Csíksomlyó egy regionális jelentőségű kegyhelyből mára fokozatosan országos, sőt szinte a magyar nyelvterület egészére kiterjedő vonzáskörrel rendelkező búcsújáró helyé alakult, miközben regionális karakteréből is megtartotta ezt a „kétszintű” jellegét. (lásd 1. kép)

Régió, táj, táji csoport: olyan fogalmak, amelyekkel kapcsolatban a néprajzkutatók csaknem harminc éve hivatkozhatnak ANDRÁSFALVY Bertalan írásaira.² Mások mellett talán tőle tanulhattuk meg maradandóan, hogy milyen elválaszthatatlanul összefonódnak egymással egy-egy táj belső és külső kapcsolatrendszerében a természeti adottságok, azok kiélésének módozatai, a településformák, a kereskedelmi hálózatok és azok a kulturális vonások, amelyek révén falucsoportok, tájak, régiók azonosítják és megkülönböztetik magukat. Ezek sorában a társadalmi kapcsolatok (házasodás, leányvásár) éppoly fontosak, mint a vallási hovatartozás és a történeti kiváltságok, illetve mindezek közösségi, intézményesült kifejezésformái a búcsújárástól a szabadságharcokig és autonómiatörekvésekig.

Vallási viszonyok és hagyománnyá vált történeti kiváltságok kohéziót teremtő ereje talán sehol másutt nem olyan szembeütő a magyar nyelvterületen, mint a Székelyföldön. A közös származás tudata, a közös szabadság, a

¹ A dolgozat korábbi, rövidebb változata elhangzott a *Párbeszéd a hagyománnyal: a néprajzi kutatás múltja és jelene c.* konferencián, Pécsen 2006. szeptember 2-án. Ez úton is köszönetet mondok mindazoknak (nevük hosszas felsorolása nélkül), akik az adatok megtalálásában, összegyűjtésében, felhasználásában, értelmezésében segítségemre voltak az elmúlt 16 évben. Igen sokan voltak, igen hálás vagyok nekik.

² ANDRÁSFALVY 1978; ANDRÁSFALVY 1980.

közös birtok és a közös jogok valósága éppúgy, mint ezek felelevenített emlékei a középkortól mostanig évszázadokat átívelő stabilitást eredményeztek. Ez az összetartás és összetartozás-tudat túlélte az uralmi viszonyok változásait, a vallási sokszínűség kialakulását, a határőr ezredek létrehozását, a közigazgatás átszervezését, a székek megyésítését és megszüntetését, népesedési viszonyok megváltozását – noha teljes változatlanságról persze távolról sem beszélhetünk.⁵ Ez a közös tudat maga is földrajzilag rétegzett: kötődik a székelységhez mint egészhez, azon belül feltétlenül valamelyik egykori székhez, továbbá azon belül valamelyik településhez. Mivel a székely székek mint közigazgatási egységek stabilabbak voltak a legtöbb középkori eredetű vármegyenél, nem csoda, ha a vármegyei magyarság széles körében – sem Erdélyben, sem Magyarországon – nemigen alakult ki ilyen erős kötődés a lokális szint feletti régiót kifejező megyékhez, noha persze vannak jelei somogyi, bihari, szatmári stb. regionális öntudatoknak is. A három szint sok helyen még kiegészül egy további „közbülső” kötődéssel a falu és a szék szintje között falucsoportokhoz, kistájakhoz. Ebben a tájakkal mellett már vallási különbségek is szerepet játszanak: a háromszékiek is, a Marosszékhez tartozó Nyárad mentiek is tudják, hol van az ő „Szentföld”-jük, ahol a református vagy unitárius környezetben nagyobb tömbben található katolikusok.

1. kép. Nagymise Pünkösd szombaton, 2005

E helyen nincs szükség Csíksomlyónak mint ferences kegyhelynek és kulturális központnak mégoly vázlatos jellemzésére sem, hiszen az alapvonalak köz-

⁵ A kérdéskör rendkívül szerteágazó irodalmából ezúttal csak egy újabb munka: HERMANN 2003.

ismertek.⁴ Csaknem bizonyos, hogy a középkori alapítású ferences rendház akkor válhatott regionális jelentőségű központtá, amikor Erdély és a Székelyföld 16–17. századi vallási átrendeződése után Kájoni János idejében és részben kezdeményezésére iskolát és nyomdát alapítottak, melyeket sikerült évszázadokig meg is tartani.⁵ A klasszikus szépségű Mária-szobor körül kiformalódó kultusz mellett (amibe annak csodatevő ereje is belejátszott) ez a két tényező emelte ki Somlyót sok más ferences ház közül. Azt is tudjuk, hogy noha a kegyhelynek már 15. századi pápai búcsú kiváltságai is voltak, az első biztos híradások a pünkösdi búcsújárásról csak a 18. század elejéről valók. Az utóbbi háromszáz év alatt a búcsújárás főbb korszakhatárait a politikai változásokhoz is kötődő megszokásokhoz, radikális újraalakításokhoz kapcsolhatjuk: 1780-hoz, 1850-hez, 1920-hoz, 1949-hez, 1990-hez.⁶

Hogy mikor kikre és hogyan terjedt ki a kegyhely vonzásköre, arra a korai időkből forrásként szolgál néhány egykorú ferences kézirat, háztörténet, tanúkihallgatás; a 19. század második felétől a sajtóban közölt híradások egyre szaporodó sora, majd 1990 után a ferencesek által megszervezett rendezők és fogadók feljegyzései. Ezt a kérdéskört és ezt a forrásanyagot a népszerű összefoglalásokban mindeddig senki nem vette tüzetesebben figyelembe; indokolt hát, hogy egy hosszabb ideje tartó kutatás és megfigyeléssorozat részeként bemutassuk.

1. Régmúlt

Az 1850 előtti csaknem másfél száz évből meglehetősen keveset tudunk arról, kik és honnan voltak jelen pünkösdkor a somlyói búcsún. A környező falvak népében persze bizonyosak lehetünk, de hogy ez meddig terjedt ki, arra csak következtetni lehet. KÁJONI János 1684 körül írt custodia-történetében, amelyben a csíki konvent donátorai is fel vannak sorolva, a nevekhez nem társul lakóhelyük megadása, így ebből a korból a *Liber Niger (Fekete Könyv)* gyanánt emlegetett forrás még közvetett következtetésekre sem ad alkalmat.⁷

1753-ban Veres Lajos ferences páter kéziratosa rendtartomány-történetében a kegyszobor ismertetéséről szólva (VI. §) a búcsúra igyekvők között megemlíti a gyergyóiakat, a csíkiakat, kászoniakat, továbbá a háromszéki, udvarhelyi, sőt a moldvai végeken lakó katolikusságot is (mivel kiadatlan forrásról van szó, érdemes hosszabban idézni:

⁴ BENEDEK 2000; BOROS 1943; DACZÓ 2000; MÁRTON 2003; MUCKENHAUPT 1999; PAPP 1995; SOÓS 1996; TÁNCZOS 1995.

⁵ SÁVAI 1997.

⁶ A búcsújárás eredetéről, történetéről, korszakairól ld. MOHAY 2000; MOHAY 2004.

⁷ KÁJONI 1991.

„Egyelőre biztos az, hogy már a mohácsi vész előtt itt volt (a kegyszobor), és az ájtatos keresztény hívek által kegyes kultusz formájában látogattatott. Aztán az eretnokség Erdélybeli megnövekedésével a mi csíki kerületünk a filiáival, Gyergyó és Kászon székekkel együtt nem fertőződött meg az új tévelygések kaktizmájával, amely tévelygések megsemmisítőjeként, és a régi vallás választott védelmezőjeként hívták segítségül elsőként a gyergyai tisztelendő plébánosok egyike, az akkoriban Alfaluba helyezett új plébános kezdeményezésére az ájtatosság egyes egyedüli tárgyával és a nép nagyszámú összejövetelével együtt. Amely dicséretes szokás később évenként ismétlődő szükségességgént a lelkek igen nagy gyümölcsözésére meggyökerezett, és a mi időnkig megszakítás nélkül fennmaradt. Ezen igen kegyes szokás példáját követte a többi háromszéki, udvarhelyi, sőt a moldvai végeken lakó katolikusság is, és maguk is elkezdtek évről-évre pünkösdkor processiókkal mindenfelől ide seregleni; és ezt akkor sem hagyták abba, mikor sokaknak lelohadt a szeretete, és ezzel együtt elhamvadt az efféle szokások iránti tűz. És valóban nem volt hiábavaló az ő kitartásuk, ugyanis érintetlenül és tisztán megmaradt az egész csíki, gyergyai és kászeni kerület a katolikus hiten és valláson,...”⁸

Ezek azok a székely székek, amelyekben jelentősebb vagy kisebb számban katolikusok éltek. A somlyói iskola diáksága a 18–19. században főként Csík-székből verbuválódott.⁹ A csodatevő kegyszoborra vonatkozó 1784-es püspöki vizsgálat kihallgatott tanúi közt a pünkösdi búcsúra szinte senki sem utalt. A tanúk nagy többsége csíki volt (Csicsó, Delne, Madéfalva, Menaság-Potyond, Rákos, Somlyó, Szentimre, Szentmihály, Szentsion, Szenttamás, Szereda, Szépvíz, Taploca szerepel), néhányan gyergyóiak.¹⁰ A nagyobb ünnepeken, pünkösdkor ekkor már szükség volt a környező falvak plébánosainak segítségére a gyóntatáshoz és áldoztatáshoz. Az 1804-től évtizedekig épülő kegytemplomnak a környéken szokatlan méretei mindenesetre több ezres zarándoktömeget sejtetnek, amely minden bizonnyal egy regionális, a székely székek katolikusságára kiterjedő búcsújáróhely vonzásköréből verbuválódik.

Ez a jelleg nem változik meg lényegesen másfél évszázadig, minden bizonnyal a kiegyezésig és az unióig. A búcsúsokról szóló híradások 1850 után megszaporodnak a forrásokban és az újságokban, azzal összefüggésben, hogy

⁸ VERESS 1753. (BÁRTH Dániel fordítása.)

⁹ SÁVAI i. m. 1770 előtti diáknévsorokról is tud, sajnos a közölt listák nem adnak származási helyeket. A diákok névkönyveit csak 1776-tól kezdték vezetni, 1770-ig visszamenően: BÁNDI 1896. 280–281. A Névkönyvek adatait közli ANTAL 1994. 62–93.

¹⁰ BÁRTH 2000. 9–11.

Haynald Lajos erdélyi püspök többször is megfordul Somlyón,¹¹ majd amiatt, hogy az 1860-as években a körmeneti sorrend többször is összeütközésekre ad alkalmat a falvak között.¹²

A *Magyarország és Erdély eredeti képekben* c. album 1864-ben (NAGY Imre évekkel korábbi cikke nyomán, de arra nem hivatkozva¹³) úgy fogalmaz, hogy a pünkösdi búcsújárást „általános nemzeti ünnepnek lehet mondani”, de még nem beszél másokról, mint székelyekről:

„A környék vallásos népe azon helyen az angyalokat is látja a szent létrán fel és leszállni, s gyakran jár búcsúra a kápolnához. Legnevezetesebb a pünkösdkori búcsújárás, melyet általános nemzeti ünnepnek lehet mondani. Ekkor messze vidékekről sereglenek össze a székelyek, mindkét nemből 15 és több ezeren is felgyűlnek Csík-Somlyóra Mária szobrához.”¹⁴

Ugyanebben az időben egyházi lapokban megjelent beszámolók is gyeregyóiakról, háromszékiekről, kézdiekről és csíkiakról beszélnek, főképp a körmeneti sorrend kapcsán kipattanó összetűzésekkel összefüggésben.¹⁵ Konkrét falvak felsorolását is ezzel kapcsolatban olvashatjuk először, egyelőre csak a háromszékiekét:

„A csíksomlyói búcsúra megjelenendő ájtatoskodók egymással veszekedése kikerülése tekintetéből az otti papságnak e nemes első székely gyalog ezred kormányához tett, onnan pedig ide általírt kívánsága szerint a processiónak sormenetele az ezen törvényhatóságba esett falukra nézve következő lévén, úgymint: jobbfelől Kézdiszentlélek, Polyán, Esztelnek, Kanta, Szárazpatlak, Bereck, Nyújtód, Sárfalva; balfelől Torja, Lemhény, Gelence, Szentkatolna, Imecsfalva, Futásfalva, Ozsdola, Barót; az áránt találatott fel ezen tisztí hivatal, hogy az írt helységeket megjegyzett sormenetről értesítené. Ennek következtében hivatalosan ajánltatik a tek. alkirálybíró úrnak, hogy a felügyelete alatt levő helységek lakosait arra utasítván őket, hogy megjelenésök alkalmatosságával minden cívódást és veszekedést kikerülni ügyekezzenek, a kijelölt sormenetről értesítse, kötelességökké tevén annak pontos megtartását.”¹⁶

Kicsivel később az *Egyetemes Magyar Encyklopaedia*-ban már azt is olvashatjuk, hogy Erdély távolabb eső katolikusai is részt szoktak venni a búcsún:

¹¹ IMETS 1890.

¹² FÜLÖP 1867; GYÖRFY 1868.

¹³ NAGY 1856.

¹⁴ HUNFALY 1864. 110.

¹⁵ FÜLÖP i. m.

¹⁶ GYÖRFY 1868.

„Somlyó mint kegyhely nevezetes a pünköst ünnepein ott tartatni szokott országos bucsújárásról is, melyben nem csak a kath. székelység, hanem Erdély távolabb eső katolikusai is oly élénk részt szoktak venni, hogy a buzgokodók száma sokszor a 30,000 ezret meghaladja.”¹⁷

Túlnyomó a székely székek (ekkor már: megyék) népének jelenléte, az általános magyar karakter még éppen csak hogy fel-felbukkan.

A századforduló idején még nagy feltűnést keltenek azok, akik távolabbról, a Székelyföldön kívülről jönnek. Ilyenek voltak pl. a Brassóból és Türkösről érkezettek 1899-ben:

„Mint rendesen, ezúttal is a távol Maros-Torda megyebeli mikházi hívek érkeztek meg első sorban ... Ezt követte még aznap 17 kereszthalja az udvarhelymegyei és gyergyói részekből; de ami szenzációt keltett: egy kereszthalja Brassó városából és Türkösről, mely vasúton délután 3 órakor érkezett Szeredába, s onnan kereszt alatt gyalog folytatta útját Somlyóra. A nagyobb részt úri, intelligens elemekből álló búcsúsok jó benyomást és élénk érdeklődést keltettek mindenfelé, valamint a Romániából jött nagyszámú csángó magyarság...”¹⁸

Ugyancsak feltűnést keltettek a bukarestiek 1900-ban, amikor először vettek részt a somlyói búcsúban:

„Ezúttal nemcsak azok zárandokoltak el a somlyói kegyhelyre, kik megszokott ájtatos vándor útjukat eddig is megtették, hanem eljöttek a messze távolból, idegen állam területéről, s nevezetesen Románia határszéli csángómagyar községeiből sokan, eljöttek Bukurestből csaknem kétszázan részint együttesen kereszttel, részint külön a vasúti vonat segélyével, eljöttek Erdély nevezetesebb városaiból: Kolozsvár, Brassó, Marosvásárhely és Udvarhelyről is nagyszámban.”¹⁹

A bukaresti zárandokokat Bálint János, egy fiatal bukaresti egyházmegyés (korábban ferences) pap szervezte meg, aki 1900 márciusában Szent István Egyesületet is alakított. A bukaresti és a csíki sajtó is hírt adott róla, hogy hogyan készülődtek, hogy vettek részt a búcsúban. Az egyesület a következő évben emlékalbumot adott ki, amelyben részletesen megtalálhatók az egyesület addigi életére vonatkozó ismertetések.²⁰ A következő években, egészen az első világháborúig a bukaresti magyar lapokban rendszeresen beszámoltak a zárandoklatokról, amelyben 100–150 fő rendszeresen részt vett.²¹

¹⁷ Egyetemes Magyar Encyklopaedia, 1869. VII. k.

¹⁸ Csíki Lapok XI. évf. (1899). 21. sz. május 24.

¹⁹ Csíki Lapok XII. évf. (1900) 23. sz. jún. 6.

²⁰ BÁLINT 1901.

²¹ Ld. pl. Romániai búcsúsok Magyarországon = Romániai Magyar Újság I. évf. (1909) 43. sz.

Feltűnést keltettek 1904-ben a Bräilából érkezettek is, akik magyar és román kokárdával jelentek meg:

*„Szombaton érkezett meg vonattal a bukaresti magyarság több mint száz főben, ékes nagy keresztjük alatt, papjuk vezetése mellett, s ami eddig nem történt, Braillából is közel százan jöttek külön kereszt alatt és szintén egy pap vezetése mellett az ott élő kat. magyarok közül, kiknek megjelenése öröndetes benyomást gyakorolt a székelynép között, látván, hogy idegenbe szakadt véreik nem csak nemzetiségüket, hanem nyelvüket és vallásukat is épségben megtartani s a faji összetartozandóságot híven ápolni meg nem szűnnek. A bukaresti székely-magyarok mellükön magyar, a braillaiak román és magyar nemzeti szalaggal ellátott kokárdát viseltek.”*²²

A vonzáskörnek ebben a szélesedésében alighanem a kivándorolt székelyek és leszármazottaik hazavágyakozásának jeleit láthatjuk.

A 19. század végén a beszámolók leginkább még csak a táji, megyei, széki reprezentációt tükrözik, még csak elvétve szerepelnek konkrét falvak, települések. Köztük az egyik első Mikháza, amely Marosszékből a legelső között szokott volt megérkezni gyalogmenetben, dobpergéssel:

„Már pénteken reggel 6 órakor megérkezett Maros-Torda megye Mikháza községéből dobpergés mellett az első keresztalja, mit szakadatlan láncolatban követett azon és Udvarhelymegye katolikus községeinek népsége külön-külön kereszteltek alatt, úgy, hogy pénteken este több ezerre volt tehető a megjelentek száma.

*Szombaton reggel Háromszékmegye felsővidékének lakossága mintegy 6 kereszt alatt, valamint Barót község hívei érkeztek be elsőnek, s rövid idő múlva Gyergyó összes községei érkeztek meg, mely napon délután 4 órakor körmenetben a csíki részek távolabbi községeinek megérkezett népével együtt mintegy 15–20 ezer ember vett részt.”*²³

Későbbi beszámolók egyre többször említene konkrét településeket is. 1908-ban gróf Majláth Gusztáv Károly püspöki körlevélben szabályozta a somlyói búcsújárás rendjét, s ennek keretében felállított egy püspöki intéző bizottságot. Ennek egy tagja a búcsú alatt állandóan a zárdában volt, és az érkező keresztaljak vezetői nála jelentkeztek be pontos adatokkal. Nem lehetünk ugyan bizonyosak benne, hogy ez a megszabott rend a következő évek

május 29. szombat 4.; A csíksomlyói búcsú = *Romániai Hírlap* IV. évf. (1910) 20. sz. május 15. 3.; *Romániai búcsúsok Magyarországon* = *Romániai Magyar Újság* III. évf. (1911) 39. sz. június 1. 4.; *Katolikus romániai magyarok Csíksomlyón* = *Romániai Magyar Újság* IV. évf. (1912) 35. sz. május 16. csüt. 4.

²² *Csíki Lapok* XVI. évf. (1904) 23. sz. május 25.

²³ *Székely Nemzet* VII. évf. (1889) 91. sz.. jún. 15.

olyamán is tartós lehetett, de a egykorú újság ennek nyomán adott hírt az érkező falvak és városok népéről:

„A bejelentések szerint 49 községből 9640 hívó érkezett a búcsúra. Azonban ez nem a végszám. Majdnem ugyanennyien jöttek szekéren, vasúton s a keresztén kívül gyalog. A közelebbi községek némelyike, ha kereszt alatt jött is, nem jelentette be az érkezők számát, mivel csak vasárnap érkeztek. A megjelentek számát közel húszezerre tehetjük. A legnagyobb kereszt Gyimesfelsőlok és Gyimeközéplokról jött, összesen ezerháromszázan voltak. A csíkszentkirályi és csíkszentimrei 600, a rákosi 500 hívóból állott. Romániából két kereszt jött: Brailából negyvenkilencen, Bukarestből pedig százharminchatan.”²⁴

Hasonlóan pontos adatokat közöltek a jelenlevőkről a következő évben, 1909-ben is:

„A búcsún mintegy 15000 ember volt jelen. Csíkból 25, Háromszékből 10, Udvarhelymegyéből 15, Marostordából 3 és Romániából 1 kereszt jött. A népesebb kereszt a gyimesfelsőloki és a gyimesközéploki volt 1500 emberrel, Akiket Benke János plébános vezetett. Nagyobb kereszt volt még: a szentimrei és a szentkirályi 870, a szépvízi 680, a madarasi és a csíkszentdomokosi 500-500, a csicsói 450 emberrel.”²⁵

A világháború kitörése megnehezítette a keresztaljak hagyományos vonulását, hiszen a férfiak jelentős része katonaként távolt volt, az otthon maradtakra fokozottabb terhek hárultak, és anyagi, közlekedési nehézségek is felléptek. A két első háborús évben azért még megtartották a búcsút a megszokott keretek között, kisebb létszámmal:

„Az idei pünkösti búcsú kedvező időben, de erősen megfogyatkozott és kevés számú keresztalja részvételével egész csendben folyt le. A háború nagyon éreztette hatását, igen sok község és a távol vidék nem is vett részt a búcsúban.”²⁶

1916-ban, a románok betörése elől a csíksomlyói kegyszobrot Kolozsvárra menekítették, néhány évig nem lehetett a megszokott módon megtartani a zarándoklatot. 1919-ben mégis megtartották – sokkal kevesebb résztvevővel:

„A híres, és hajdan rendkívül népes csíksomlyói búcsú az idén csaknem teljesen néptelen volt. ... Az idén egyetlen kereszt jött Homoródról. A korlátozó rendelkezések miatt nem jöhettek el a szomszéd vármegyék falvai, sőt a megyében is otthon maradtak. Valamikor harmincezen vettek részt a pünkösti búcsún, az idén néptelen a híres búcsújáró hely. ... Az emberek otthon imádkoztak.”²⁷

²⁴ Csíki Lapok XX. évf. (1908) 24. sz. jún. 10. 2.

²⁵ Csíki Lapok XXI. évf. 23. sz. 1909. jún. 2. 4.

²⁶ Csíki Lapok XXVII/21. sz. 1915. máj 26. 4.

²⁷ Csíki Lapok XXXI/23. sz. 1919. jún. 15. 2.

A trianoni békekötést követően 1921-től kezdve lehetett újra megtartani a búcsút, s ettől kezdve minden évben jöttek a zarándokok; innen számíthatjuk a földrajzi vonzaskör fokozatos kiszélesedését. Újra megszervezték az 1908 óta megszüntetett körmenetet is, amelynek ettől kezdve jelentős demonstratív ereje is volt. 1921-ben KÖRÖSI Lajos írja a *Csiki Lapok*ban:

*„A nagy világháború után idén volt az legelső nagyobb arányú búcsú. Huszonegy kereszttel huszonöt község vett benne részt. Itt volt Marosszék népe, három teljes nap gyalog jött ideig. Megindult a mozgalmas élet, a kis Somlyó zajos lett, a szent énekektől visszhangzott a hegy, buzgó fohászoktól volt hangos a templom: a székely nép imádkozott. A legnagyobb rend és csend uralkodott, pedig közel hétezer ember jött össze.”*²⁸

A két világháború között Csíksomlyó, miközben megtartja székely jellegét, egyre inkább minden Romániában élő katolikus közös búcsújáróhelyévé válik, beleértve a moldvai csángókat is, akiknek innentől kezdve már nem kellett országhatáron átkelniük, ha Somlyóra mennek. A történeti Erdély s benne az erdélyi püspökség mellett ebben az időben a szatmári, a váradi és a temesvári püspökség jelentős területei is Romániához kerülve, az ottani katolikusok is kezdtek felfigyelni Somlyóra, noha a távolság nagy volt és a közlekedési lehetőségek sem engedtek könnyű utazást. Nagy szerepet játszott ebben, hogy a somlyói kegyhelyet évszázadok óta fenntartó ferencesek Romániában a húszas évekre már jól kialakított, országos terjesztésű sajtóval rendelkeztek, amit a kezdeti bizonytalanság után kolozsvári központjukban hatékonyan újjászervezték és a vallási újjáéledés szolgálatába állítottak. Folytatódott és az új helyzetben is magára talált *A Hírnök* (Kolozsvár), a *Katholikus Világ*; a ferencesektől függetlenül széles körben ismertté vált az eredetileg Brassóban kiadott *Erdélyi Tudósító*. Néhány évvel a búcsú újraélesztése után LUKÁCS Manszvét ferences hitszónok már regisztrálhatta, hogy mennyi és milyen messzi vidékekről is eljönnek a búcsúsok Somlyóra:

*„E kegyhely vonzó ereje azóta sem gyöngült, a kegyszobor fénye nem halványodott. Sőt! Ma nemcsak Gyergyó, Csík, Háromszék, Udvarhely, hanem a távoli Marosszék, sőt a Szamos völgye, Küküllő és Körös vidéke is ott lobogtatja hitének megrongálhatatlan zászlóját a 'csíksomlyói Mária' lábainál. Ott vannak moldovai testvéreink, Bukarestbe szakadt véreink is papjaik vezetése mellett. Negyvenezernél több egyénből álló hatalmas élő, imádkozó koszorú övezi körül a Kissomlyó hegyet a nagy kikerülés alkalmával.”*²⁹

²⁸ KÖRÖSI 1921.

²⁹ LUKÁCS 1926. 18.

Feltűnhet, hogy itt már nem csak a székely megyék szerepelnek a felsorolásban. Somlyó a Trianont követő húsz évben az erdélyi katolikusoknak más vonatkozásban is központi helyévé válik. 1931-től kezdve az *Ezer Székely Leány* nap rendezvényei irányították rá a figyelmet,³⁰ 1939 júniusában katolikus nagygyűlést tartanak, ami az értelmiségi elitet mozgatta meg. Ebben az évben lesz erdélyi püspök Márton Áron: az ő részvétele Csíksomlyón a búcsúban a kommentárokból egyszerre jelenik meg mint hazatérés és a nemzeti tudat, nemzeti egység demonstratív kifejezése:

„A pünkösdi búcsú szokásos keretei azért bővülnek ki és az egész erdélyi róm. kath. egyházmegyére nézve azért válik rendkívüli jelentőségűvé, mert azon hivatalos minőségben meg fog jelenni az új főpásztor is, és amint hírlík, a búcsút papszenteléssel és a bérmlás szentségének kiszolgáltatásával is egybe fogja kötni.

*Eljön tehát közénk az, aki innen indult el földi pályájára, de aki sohasem gondolt arra, hogy egykor, mint Erdély róm. kath. főpásztora vonul be a csíksomlyói kegytemplomba. Az Isten kifürkészhetetlen kegyelme adta őt nekünk, ...”*³¹

Ebben az évben még tovább emelte a búcsú fényét, hogy a frissen kinevezett Márton Áron mellett a romániai apostoli nuncius, (ahogy a korabeli újságok emlegették) Cassulo András is részt vett rajta, sőt ott ünnepelte 25 éves papi jubileumát.³² Ennek tiszteletére természetesen világi méltóságok is nagyobb számban vonultak fel; egy évvel az első bécsi döntés előtt, Csehszlovákia felbomlásának idején, a magyarok közötti feszült figyelem légkörében a búcsú újra kétségtelen nemzeti demonstráció volt, amellett, hogy a „székely hithűség” kapott nagyobb hangsúlyt. A román hatóságok a határán voltak annak, hogy betiltsák, de erre végül mégsem került sor.³³

Az 1940-es bécsi döntést követően még inkább felértékelődik Csíksomlyó szerepe; országos közfigyelem nem csak a búcsú folytán irányul felé, hanem azért is, hogy az 1940 novemberi földrengésben megrongálódott templomot közadakozásból kijavíthassák (ennek fővédnöke a kormányzó felesége lett).³⁴ A megszokott tömeg mellett miniszterek, előkelőségek, külföldi vendégek vesznek részt a búcsún s ennek a sajtó is széles nyilvánosságot biztosít. 1942-ben

³⁰ *Csíki Lapok* XLIII. évf. (1931) 24. sz. jún. 14. 2.; *Erdélyi Tudósító* XIV. évf. (1931) 24. sz. június 21. 1.

³¹ *Csíki Néplap* IX. évf. (1939.) 17. sz. május 3. szerda 1.

³² ALBERT 1939.

³³ *Csíki Lapok* LI. évf. (1939) 21. sz. május 21. 4.; *Erdélyi Lapok* VIII. évf. (1939) 107. sz. május 21. vas. 7.

³⁴ BOROS i. m.

jelen volt Hóman Bálint közoktatásügyi miniszter,³⁵ ugyanakkor egy japán tábornokot is örömmel üdvözöltek,³⁶ a következő évben, amikor megjelent BOROS Fortunátnak Csíksomlyót széles körben ismertető összefoglalása is³⁷, Pétery József váci és Shvoly Lajos székesfehérvári püspök vezetésével érkezett hatszáz zarándok „az ország szívéből”.³⁸ 1944-ben az adott ünnepélyes aktualitást a búcsúnak, hogy abban az évben emlékeztek IV. Jenő búcsúkváltóságokat biztosító bullájának 500 éves évfordulójára³⁹ (noha ekkor a szovjet csapatok már közeledtek az ország keleti határaihoz, és pár hónap múlva, augusztus végén Csíkból is menekülni kellett).

A világháborút követően 1945-ben is megtartották a búcsút, de a korabeli ferences feljegyzés nem szól a résztvevők köréről, csak számukról.⁴⁰ Egy évvel később viszont, az újjáépítés és újrendeződés, valamint az akkor nem teljesen irreális reménykedések közepette minden korábbinál nagyobb tömeg jött el a somlyói búcsúba:

„A pünkösdi hagyományos búcsú soha nem látott és nem képzelt méretekben folyt. Legszerényebb becslés szerint 140 ezer ember vett részt. Szinte emberfeletti feladat volt a nagy körmenetre megmozdítani és rendben tartani ezt az óriási tömeget. Hála Istennek minden szépen ment. A körmenetet az egyházmegye főpásztora Márton Áron püspök úr vezette. Leírhatatlan öröm sugárzott a szemekből. Ez a búcsú nemcsak méreteivel, de bensőségével is kitűnt. Rengeteg gyónó és áldozó volt.”

Az 1947-es párizsi békekötés után 1949 az utolsó év, amikor a búcsúsok még a megszokott, teljes nyilvános és szabad formában ünnepelhettek pünkösdkor, noha ezt már beárnyékolta a megkezdődött egyházüldözés, a Márton Áron ellen megindult hajsza és az, hogy a pártközpont utasítására ügynökök akadályozták és figyelték a búcsújárókat, egyszerre provokáltak feltűnően és igyekeztek rejtve maradni, utána pedig jelentéseket írtak a lefolyt ünnepről.⁴¹

³⁵ *Csíki Lapok* LIII. évf. (1941) 21. sz. május 25. 3.; *Csíki Lapok* LIII. évf. (1941) 22. sz. június 1. 1.

³⁶ *Csíki Lapok* LIV. évf. (1942) 21. május 24. 1.; *Erdélyi Tudósító* XXI. évf. (1942) 6. sz., június, 82.

³⁷ BOROS i. m.

³⁸ *Csíki Lapok* LV. évf. (1943) 37. szept. 12. 3.

³⁹ BENEDEK 1944; *Csíki Lapok* LVI. évf. (1944) 22. sz. május 28.; *Székelly Nép* LII. évf. (1944) aug. 3. 2.;

⁴⁰ „A pünkösdi búcsút, ha szerényebb keretek között is, de nagy bensőséggel tartották meg. Becslés szerint körülbelül 20 ezer résztvevővel.” *Feljegyzés a Historia Domus számára 1945–49. Kézirat, ferences tulajdonban.*

⁴¹ GAGYI 2003. A Román Kommunista Párt Maros megyei szervezetének archívumban őrzött irataiból közölt sokatmondó szemelvényeket az ügynökjelentésekből, rövid bevezető elemzéssel együtt.

A korabeli lelki-szellemi helyzetet valamennyire érzékelteti egy ferences szerzetes *Historia Domus* gyanánt írt feljegyzése,⁴² az ügynökök jelentései,⁴³ és Márton Áronnak a búcsúban elmondott beszéde,⁴⁴ mely szerint a százezres létszámban összegyűlt tömeg hitet és erőt sugárzott (a megfigyelők nyugtalan-ságát egyebek közt bizonyosan fokozta, hogy a püspöki beszédre éppen június negyedikén került sor). Pár héttel később a kommunista hatóságok lefoglalták a püspököt, a búcsút pedig ettől kezdve minden erőszakos eszközzel tiltották, akadályozták évtizedekig. Negyven éven át úgy mentek az emberek informális kis csoportokban Somlyóra, hogy csak emlékeik és reményeik lehettek a teljes ünneplésről. A búcsújárás ennek ellenére sem szűnt meg, de a nyilvánosságban semmi nem jelenhetett meg róla, a rend és a templom *Historia Domus*át nem lehetett vezetni; visszaemlékezéseken kívül alig van a kezünkben forrás, amely a vonzásköréről hírt adhatna.⁴⁵ Az látszik valószínűnek, hogy ezekben az évtizedekben a búcsúba főként a tradicionális székelyföldi körzetből jártak el, továbbá Moldvából a csángók csoportjai. A hetvenes-nyolcvanas években fiatal budapesti értelmiségiek kis csoportjai már azzal a szándékkal indultak el a somlyói búcsúba, hogy ott lehet találkozni a csángókkal. A KERÉNYI Ferenc rendezésében 1972-től színpadra állított és nagy sikerrel játszott *Csíksomlyói passió*⁴⁶ bizonyosan hozzájárult ennek a vonzáskörnek újabb kori kiszélesü-

⁴² „Az idén szokatlan lelkesedéssel és bensőséggel zajlott le a nagy búcsú. Körülbelül százezer ember vett részt annak ellenére, hogy külső gáncsoskodások mindenütt fordultak elő. Márton Áron püspök félbeszakította bérma-körútját és Gyimesből vonult be 4000 csángó ember kíséretében lóháton Somlyóra. Éppen a kikerülés idejére. Főnséges látvány volt, amikor a háromszoros védelmi vonalat alkotó csángóság a püspököt átadja egészségesen és sértetlenül a székelység tömegének, hogy az viselje gondját továbbra is, amíg a Székelyföldön tartózkodik. A főpásztor kikerülése után a kegytemplom szószékéről szólott a néphez. A népnek szólt, a néphez szólt és a nép érzelmét tükrözte vissza, erős és határozott formában. Másnap főpapi misét mondott. Pünkösdi hétfőjén délután a somlyóiak, csomortániak és pálfalviak hatalmas kíséretével Taplocán, Csicsón és Rákoson át Szentmihályra utazott bérmaútja folytatására.” *Historia Domus*. Kézirat, ferences tulajdonban.

⁴³ Egy példa: „A csoportok között az elvtársak egyike felfedezte a marosvásárhelyi Fekete Gyula ügyvédi kamarából kizárt ügyvéd fiát, aki jelenleg egy csíki községben mint ügyvéd dolgozik, aki unitárius létére szükségesnek látja azt, hogy a plébánossal együtt meglátogassa a szenthelyet, ezzel is megakadályozza a község lakosságának helyes irányba való nevelését.” GAGYI i. m. 193.

⁴⁴ MÁRTON Áron gyulafehérvári katolikus püspök *Beszéde a csíksomlyói búcsún*. (Csíksomlyó, 1949. jún. 4.) = VINCZE Gábor (szerk.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Pro Print, Csíkszereda, 2003. 125–126.

⁴⁵ Rövid beszámoló nyugati magyar egyházi folyóiratban jelent meg: PÁLFI 1975.

⁴⁶ KERÉNYI 1972.

léséhez. A másfél évszázada vagy még több ideje megszokott formák ereje viszont állandóbbnak bizonyult a tilalumnál; az összetartás és összetartozás tudata a politikai változások után újra megkereste és meg is találta a maga kifejezésformáit.

2. Közelmúlt

1990-ben azonnal, a következő években még inkább kiderült, hogy a búcsúra érkező tömeg már nem egy regionális, székelyföldi vonzáskörből kerül ki, hanem ennél sokkalta szélesebb körből. A kilencvenes évek óta a búcsún gyakorlatilag Erdély és Magyarország teljes területéről ott vannak a zarándokok, továbbá a többi magyarlakta területek és a tengerentúl is képviselteti magát. Látni fogjuk, hogy a *teljes* terület korántsem jelent *minden* települést a nyelvterületen, de pár százat mindenképpen. A vonzáskör kiterjeszkedése persze nem egyik napról a másikra ment végbe, felismerhetünk benne fokozatosságot. Pontos listákat nem könnyű felállítani. Jómagam 1990 és 1997 között nyolc éven át igyekeztem szoros figyelemmel követni a résztvevők egyre táguló körét és legalább települési szinten azonosítani a csoportokat. Ehhez a saját (és három évben néprajz szakos diákokkal együtt) végzett megfigyeléseken túl nagy segítséget jelentett a somlyói ferences rendházban őrzött feljegyzések sorozata.⁴⁷ Az érkező csoportok nyilvántartására szolgáló füzetek illetve az ahhoz előzményként szolgáló gyors feljegyzések (cédulákon, listákon a köszöntést közvetítő hangosbemondói szobában) felhasználásával hozzávetőleges képet adhatunk a búcsú vonzásköréről (*lásd* 2. kép). Egészen pontos képről azért nem beszélhetünk, mert nem teljesen biztos, hogy a feljegyzéseket minden tekintetben pontosan vezették. Ki-maradhattak települések egyfelől azért, mert a feljegyzők nem győzték tartani az iramot az érkezők sokaságával; másrészt olykor több falu népe gyülekezhetett össze egy keresztaljában, s akkor csak a legfőbb neve került füzetbe; ismét máskor a távolság, az eleinte ismeretlenül csengő településnevek készíthettek összevonásokra (ilyenkor jelennek meg a „Győr környéke”, „Szolnok megyei-ek” stb. típusú adatok). Azok, akik nem csoportként érkeztek többnyire nem jelentkeztek be, s így be sem kerültek a nyilvántartásba; az ő felismerésük vagy helységtábláik, zászlóik alapján volt lehetséges, vagy kikérdezéssel. Az ilyen felmérés egyre nehezebbé vált akkor, amikor a megnövekedett tömeg már nem egy körmeneti útvonalon mozgott, hanem a szélrózsa minden irányából ment fel a pünkösdi szombati nagymise helyszínére a hegy nyergébe.

⁴⁷ A felhasználás lehetőségét e helyütt is megköszönöm a rendház egykori vezetőinek, P. MÁRK Józsefnek, néhai P. BARTÓK Albertnek ill. MIHÁLY Andrásnak, néhai MIKLÓS Józsefnek.

2. kép. Az érkező csoportok feljegyzése, 1996

A ferencesek saját feljegyzése az 1990-ben érkezettekről egy kézzel megvonalmazott füzetbe van bevezetve, kissé hiányosan 1-től 64-ig megszámozva; a felsorolásban 84 település búcsúsairól szól említés (lásd. 1. melléklet). A települések túlnyomó többsége a hagyományos vonzáskörből került ki, csíki, gyergyói, háromszéki stb. falvakból és városokból, de ott vannak a moldvaiak is. Már ekkor találkozhatunk csoporttal Debrecenből, Pilisszántóról, zarándokokkal Budapestről. Érdekes, hogy más magyarországi helység a feljegyzésekben ekkor még nincs is megemlítve, holott (egykori résztvevőként) bizonyosak lehetünk benne, hogy voltak máshonnan is, csak hogy vagy nem jelentkeztek be (még nem tudván erről a szokásról), vagy nem csoportként érkeztek. Az is érdekes, hogy két Nagyváradról érkezett zarándokot külön is feljegyeztek, ami azt jelzi, hogy ebből a távolságból az első szabad évben még szokatlannak számítottak az érkezők. A távolabbi, Székelyföldön kívüli erdélyi vidékekről már ekkor jelen volt Görgényüvegcsűr, Lupény, Marosludas, Máramarossziget, Petrosény, külön is meg van említve Zsilvölgye. A füzetben feljegyzetteken kívül talán jelen lehettek még – önállóan vagy máshoz csatlakozva – a következő székelyföldi települések is (feltéve, ha az Egyed Emese által újságban közölt lista helytállónak tekinthető, és a költő nem csak az ismert körmeneti rendben szereplő falvakat sorolta fel úgy, mint jelenlevőket)⁴⁸: Gyergyóból Tekerőpatak, Kilyénfalva, Orotva, Gyergyóremete; Csíkból Balánbánya, Csíkmadaras, Csíkszentmihály, Ajnád, Csíkelne, Csíkpálfalva, Kászonújfalva, Ká-

⁴⁸ EGYED 1990.

szonjakabfalva, Csekefalva, Csíkszentimre, Csatószeg, Újtusnád, Csíkkozmás, Lázárfalva, Csíkmindszent; Udvarhelyből Korond, Székelyszentlélek, Malomfalva, Betlenfalva, Radicsfalva, Székelyszenttamás, Fenyéd, Kiskápolnás, Zeteváralja, Küküllőkeményfalva, Gyergyóhodos, Maroshévíz, Gyergyótölgyes, Borszék; Háromszékből Hilib, Haraj, Szentkatolna, Szárazpatak, Kézdiszentkereszt, Béla falva, Kézdiálmás, Nyujtód, Szászfalu, Sárfalva, Torja, Futásfalva, Sepsiszentgyörgy. Az első szabad évben elsöprő közös élményt jelentett minden résztvevő számára az, hogy megmutathatták, felmutathatták magukat egy nagyszabású nyilvános és szakrális térben, megszentelve ezzel a nemzeti tudat megnyilvánulási formáit, egyúttal nemzeti karakterrel átítatva a vallási hagyományok újraéledt formáinak látványos megvalósulásait.

A következő évben a szervezői feljegyzések szerint 60 településről érkeztek zarándokok; 1992-ben 84 helyről, majd 1996-ban már 131 helység szerepel a listán, míg nem 1997-ben 239. A búcsúra érkezett települések *egyesített listáját* táblázat formájában közöljük a 2. sz. mellékletben, azokkal a létszám-adatokkal együtt, amelyeket az érkezésükkor feljegyeztek egy-egy évben. A nyolc év alatt feljegyzett települések száma együttesen több, mint háromszáz, s ezt inkább alsó határnak tekinthetjük a fent mondottak miatt. Azóta ez a szám még tovább növekedett, becslésem szerint akár másfélszeresére is.

Tendenciák érzékeltetésére szolgáljon néhány példa. A szorosan vett vonzáskörbe valamivel több, mint száz település tartozik, s ez a szám voltaképp szám szerint az egyharmadot jelenti (*lásd 3. kép*). Erdély távolabbi települései közül legalább félszázról (de nem sokkal többről) jártak a búcsúban évek alatt. Ez talán kicsivel kevesebb annál, mint amire a tömeg láttán számíthattunk volna, területi szóródásuk viszont meglehetősen széles körű Szatmártól és az Érmelléktől Kalotaszegen és a Mezőségen át Hunyad megyéig, Bányavidékig. Jelen vannak a régi magyar katolikus lakosságot (egykor) nagyobb számban magukba foglaló erdélyi városok, ahol iskolák, ferences rendházak, aktívabb plébániák segítettek fenntartani a közösségeket: Brassó, Déva, Kolozsvár, Máramarossziget, Marosvásárhely, Nagyenyed, Nagyvárad, Segesvár, Szatmárnémeti, Szászrégen. Érkeztek továbbá olyan helyekről is, ahol a magyarok ill. katolikusok régóta kisebbségben vannak, ilyenek: Dicsőszentmárton, Gyulafehérvár, Kőhalom, Lupény, Medgyes, Nagyszeben, Petrilla, Petrozsény, Vajdahunyad.

3. kép. Ditrói zarándokok zászlója, utólag felvarrt helységnévvel, 1992

Magyarországról legalább 90 települést vehetünk számba a somlyói búcsú résztvevői között. A városok közül Budapestről több kerület plébániáiról kerülnek ki a zarándokok, de megfigyelhetünk más, társadalmi illetve pártszervezeteket is. Debrecen, Eger, Esztergom, Győr, Kaposvár, Kecskemét, Pécs, Szeged, Szombathely, Vác, nemcsak (nagy)városok, hanem püspöki és megyeszékhelyek és/vagy egyetemi városok is, élénkebb katolikus szervezőkészséggel, iskolákkal; más városok, mint pl. Baja, Hódmezővásárhely, Kapuvár, Karcag, Kiskőrös, Kiskunhalas, Kőszeg, Makó, Nagykanizsa, Salgótarján, Szentendre, Szentés, Szolnok, Vasvár, Zirc valószínűleg szerteágazó kapcsolatrendszerek és motivációk folytán indultak útnak (lásd 4. kép). A városokon kívül falvakból érkeztek (mellőzve a teljes felsorolást): Bakonycsérnye, Battyány, Bodajk, Budakeszi, Diósgyőr, Fehérvárcsurgó, Felcsút, Halászi, Isaszeg, Izbég, Jászkarajenő, Kistelek, Kunbaja, Kunszentmárton, Mélykút, Nagykáta, Recsk, Rimóc, Solymár, Sopronkövesd, Tápiószecső, Varsány, Vizsoly.

4. kép. Egri zarándokok a Szék útján, 1995

Más országokból érkezett zarándokokkal ezekben az években még kevésbé találkozhatunk. A külföldi magyarság közül itt csak Szlovákiából szerepel Bős, inkább különlegesség egy-egy Amerikából, Ausztráliából érkezett vendég, akik alighanem egykor Erdélyből elszármazottak lehetnek. A megfigyelések szerint a távolabbi országokból a kilencvenes évek végétől érkeztek szervezettebben, csoportokkal, zászlókkal (2005-ben pl. Kanadából, Ausztráliából is).

Hogy kik és honnan, milyen szervezésben jönnek, abban nagy szerepe van a vallásos érületnek, plébániai és más egyházi szervezőknek, spontán kapcsolatoknak, Erdélyből áttelepülteknek, utazási irodáknak és más szervezeteknek. 1993-tól továbbá kétségtelenül a Duna Televíziónak, amelynek révén európai és tengerentúli magyarok is élő egyenes adásban láthatták a mise-közvetítést és a kísérő műsorokat, s ezen keresztül meggyőződhetek, hogy érdemes felkerekedniük. A résztvevőknek ez a köre igen tág skálán szóródik: motiváció és érület szerint a Mária-szobornál imádkozó és gyónni-áldozni törekvő vallásos zarándokoktól az érdeklődő turistákig, akik az út mentén elhelyezkedve kíváncsian figyelik, mekkora szép magyar tömeg vonul itt együtt az igazi csíki tájban.

A szervezők számára némi időbe, néhány évbe telt, míg az elrendezésben és a reprezentációban megtalálták az új helyzetnek megfelelő formákat.⁴⁹ Az alkalmazkodás első kísérletei arra irányultak, hogy az évszázados regio-

⁴⁹ MOHAY 1996.

nális tradícióknak megfelelően alakítsák ki a búcsú tereit és időbeosztását. Három éven át még újra megrendezték a diktatúra évtizedeiben megszakadt körmenetet, és a régi minták szerint igyekeztek eligazítani ennek időbeli lefolyását, a keresztalják, csoportok sorrendjét. Ebben elsődleges szerepet játszott a hagyományos körmeneti sorrend, amely a székelyföldi regionalitás, s azon belül a székek illetve kistájak szerint rendezte el a falvak népét, a keresztaljakat: Gyergyó, (elől Gyergyóalfaluval), Felcsík, a kordon a papsággal, *labarum*-mal, majd tovább Alcsík, Felső-Nyárádmente, Sóvidék, Udvarhelyszék, Marosmente, Háromszék, Brassó és környéke, gyimesi csángók, moldvai magyarok. A sorrendet kifüggesztették jól látható helyeken: a templom előtti tér kőobeliszkjén, az egykori árvaház (a régi gimnáziumépület) előtti buszmegálló falán, valamint stencilezve is osztogatták, pl. 1992-ben (lásd 3. melléklet). Ez a körmeneti sorrend már korábban is megjelent, térképre vetítve egy évvel korábban közölte TÁNCZOS Vilmos,⁵⁰ az ő nyomán egy színes leporellón bővebb (részben tőle kért) szövegek kíséretében is megjelent.⁵¹ Valószínűleg helytálló az a feltételezése, hogy ezt a sorrendet az első világháborút követő időben alakították ki, amikor a körmenetet újrászervezték, hogy elkerüljék a korábbi évtizedekben emlékezetes villongásokat a sorrend körül. Látható, hogy a sorrendben elől (a kordon és a papság körül) a nagyrészt tisztán katolikus vidékek szerepelnek, utánuk a felekezeti vegyesebb vidékek katolikusai. Gyergyó, Felcsík, Alcsík, Felső-Nyárádmente és Sóvidék: táji egységek, melyek egykori székeken belül vagy egykori székek határvidékén helyezkednek el. Udvarhelyszék és Háromszék egy csoportot alkot, nincs kistáji vagy egykori fiúszéki bontásuk (a felosztás nem beszél Kézdiszétről vagy Kászonról). Marosszék helyett viszont Maros mente alkot egy csoportot, olyan falvakat, városokat is magában foglalva, amelyek nem tartoztak a Székelyföldhöz (Görgényüvegcsűr, Szászrégen), de a Maros vonala összeköti őket.

Feltűnhet, hogy az alapul vett körmeneti beosztásban még sehol sem szerepeltek a máshonnan érkezettek; pedig a korábbiakból sejthetjük, hogy amikor ezt a hagyományt mintegy „megalkották”, akkor már talán nem csak székelyföldiek vettek részt rendszeresen a somlyói búcsún. A korábbi hagyomány betartásának lehetőségét 1990 után viszont szinte azonnal szétfeszítette a tömeg: 1992-ben akkora volt, hogy kísérleti megoldásként egyelőre kanyarokat iktattak be a körmenet hagyományos útvonalába, hogy azt meghosszabbítsák, s így a templomhoz visszafelé tartók és az onnan még éppen csak elindulók ne torlódjanak össze egymást is zavarva (lásd 5. kép). A meglassult menet résztvevői körül lovasok jöttek-mentek székely harisnyában, régi emlékeket idézve

⁵⁰ TÁNCZOS 1991.

⁵¹ KISS – PÁPAI é. n.

fel ezzel sokakban, s elkülönült nézőközönséget is toborozva ezzel azok közt, akik nem tartottak a vonulókkal.

5. kép. A meghosszabbított körmenet a hegy nyergében, 1992

1993-tól új megoldást választottak: a két Somlyó közötti nyeregben tartották a nagymisét, a körmenet oda vonult fel és onnan vonult le, a körmeneti útvonalat és a sorrendet nagyjából talán betartva de fent voltaképp spontán módon elrendeződve. Mivel erre nem volt hagyományos minta, az első évben itt nemigen sikerült megtartani a rendet. A következő évben, 1994-ben vezették aztán be a ma is működő gyakorlatot: a teret kordonokkal részekre osztják, s ezeket a részeket helységtáblákkal a korábbi székely székek és vidékek szerint rendezik el. A rendezői rajz szerint az oltárral szemben (a tömeget onnan tekintve) két oszlopban négy sor alkotja a nagy tömböt, előlről hátrafelé és balról jobbra a következőképpen: Vendégek és Gyimesek, velük egy sorban Gyergyó; a következő „sorban” Felcsík és Alcsík; hátrébb Háromszék és Udvarhely; még hátrébb Sepsiszék, Barcaság ill. Nyárádmente, Marosmente. A kategóriák már korábbról ismerősek: Gyergyó, Felcsík, Alcsík, Udvarhelyszék, a tradicionális vonzaskör fő tájai, de azzal nem egészen pontosan egyeznek meg. A Székelyföldön *kívüliek* ebben az elrendezésben a „vendégek” kategóriába tartoznak: voltaképp nincs meg a „helye” és a *megnevezése* sem a Székelyföldön kívüli erdélyieknek, sem a Magyarországról vagy máshonnan érkezetteknek (lásd 6–7. kép). Nincs megrajzolt, kijelölt helye pl. a Partiumból, Dél-Erdélyből stb. érkezetteknek. Érdekes, hogy az oltárhoz legközelebb az egyik oldalon (ott, ahol aztán a kegyszobor fából faragott másolatát is felállították) a színes viseletükkel leginkább feltűnő Gyimes került, s velük együtt a „vendégek”; Gyergyó közelségét az oltárhoz az egykori gyergyóalfalusi István pap érdeme magyarázza kielégítően. Ez a két csoport kerül a legkönnyebben az oltárral szemben felállított kamerák látóterébe. Közvetlenül mögöttük Alcsík

és Felcsík ugyancsak a falvak, zászlók nagy tömegével jellemezhető, valamint azzal, hogy a Somlyóra érkező magyarországi csoportok közül a legtöbb csíki településhez kapcsolódva érkeznek (testvértelepülési kapcsolatok folytán, meg a szállásbiztosítás gyakorlati indítékaiból is – lásd 8-9., 11. kép).

6. kép. A „vendégek” táblához Mária-perselyt állítanak a búcsú előtt, 1995

7. kép. A teret beosztó táblák a rendház udvarán a búcsú másnapján, 1994

8. kép. A nagymise résztvevői a Gyergyó tábla körül a nagymise végén, 1994

9. kép. A nagymise résztvevői a Háromszék tábla körül a nagymise végén, 1994

A tér elrendezésén túl a *reprezentáció* ugyancsak túlnyomórészt helyhez, településhez kötött. Ha csoport érkezik Somlyóra, az rendszerint mint *valahonnan* érkezett csoport azonosítja magát, mintegy csatlakozva a kitágított regionalitáshoz. Csakhogy nincs „Dunántúl”, „Tiszántúl” „palócok”, „városok” vagy akár „Budapest” stb. felirat (sem hely a nyeregben), hanem a táblákon csupán helységnevek szerepelnek: Nagyszeben, Kolozsvár, Eger, Győri egyházmegye hívei, Szentendre, Gyöngyöspata, stb. Ebben látom a somlyói búcsún kifejezett táji tagoltság, csoporttudat és reprezentáció másuttal fel nem lelhető jellegzetességét: egy két szinten tagolt székelyföldi vonzáskörhöz a „külső kör”-ből érkezők további regionális tagolók, azonosítók nélkül, csupán a maguk települési attribútumával csatlakoznak.

A *csoportok szerveződésében* is megfogható a kettős jelleg. A tradicionális regionális vonzáskör továbbélését mutatja, hogy az onnan érkezettek „keresztalják”-at alkotnak. Hagyományos zászlókat és keresztet hoznak, felállásuk elrendezésének is megvannak a maga szabályai. Zászlóik korábban vizuális kódként működtek, amelyről (többnyire az ábrázolt a szentek felismerésén keresztül) leolvasható volt, ki honnan való, felirat nélkül is. Újabb időkben ez a közös (regionális) tudás elhalványult, működésére szélesebb körben már nem lehet számítani, tehát a zászlókra helységnév-feliratok kerültek rá⁵² (lásd 3. kép). Viszont semelyik székely csoport nem visz és korábban sem vitt mást, sem széki hovatartozására utaló jelet, sem másfajta, főként nemzeti zászlót. Külön nemzeti zászlóval azok érkeznek a somlyói búcsúra, akik a tradicionális regionális vonzáskörön kívül esnek és akik számára semmilyen egyéb táji, széki stb. kötődés nem adott, vagy nem kifejezhető. Meg lehet talán kockáztatni, hogy ilyen értelemben a nemzeti zászló nem annyira a magyar nemzeti hovatartozás jele, hanem inkább a Magyarországról érkezettek azonosítója (lásd 4. kép). Ezt árnyalhatja, hogy nemzeti szalagot viszont a székelyek és a csángók is feltűztek a keresztalják zászlóira; utóbb aztán már nemzeti zászlót is kezdtek vinni magukkal.

Láthattunk néhány példát arra is, hogy csoportok nem a lokalitás, hanem testületi, intézményei hovatartozás alapján azonosítják magukat: cserkészcsa-

⁵² Ennek is van múltja, legalábbis javaslat formában. 1938-ban az alábbi szerkesztőségi megjegyzést fűzték SZÉKELY László *Búcsús 'kereszték' alatt* c. cikkéhez: „E sorok írója kedvesen emlékezik meg a szóttes lobogókról és zászlókról. Ezt magunk is jóleső érzéssel jegyeztük meg magunknak már a tavalyi pünkösdi búcsún. Volna azonban ehhez egy kiegészítő gondolatunk. Az idegenből jöttek, de magunk is, kik a nagykörmenet útvonalán fel szoktunk sorakozni, sűrű egymásutánban ostromoljuk kérdéseinkkel az elvonuló búcsúsokat: *Hová valók? Honnan jöttek?* Hogy ezeket a felesleges, az áhítatot zavaró kérdéseket el lehessen kerülni, minden község vezérlobogójára reá kellene hímezni az illető község nevét, így: Gyergyóalfalu kath. hitközsége stb. – Szerk.” *Csíki Néplap* VIII. évf. 25. és 26. sz. 1938. jún. 22. és 29. szerda 2.

patok, iskolák, lovagrendek, pártszervezetek jelentek meg így, de minden jel arra mutat, hogy ez periférikus kezdeményezés marad és nem válik jellegadóvá. Pedig ennek is megvannak a múltbeli előzményei: a Mária Társulat vagy a Szent Antal Társulat a 18. században és később is látható szerepet játszott a búcsún (felvonulásukkal, a passiójáték megszervezésével. stb. – lásd 10. kép).

10. kép. Egyházi iskolai csoport táblával a felvonuláson, 2005

A moldvai csángók jelenléte, megszervezése és reprezentációja külön részletes bemutatást érdemelne.⁵³ Az ő jelenlétük a hagyományos körmenet végére illeszkedve kétségkívül egyfajta periférikus jelleget mutatott, amely nem illeszkedik be a tradicionális székelyföldi regionalitás keretei közé. A feléjük irányuló érdeklődés felfokozódása és ennek intézményesülése eredményezte azt, hogy 1993-ban közös zászlót kaptak s többen törekszenek rá, hogy együttesen és a velük vonuló csomortániaktól megkülönböztetve vegyenek részt a menetben és a misén. Persze nem mindenki csatlakozik. Az 1990 óta megszervezett „csángó mise” a kegytemplomtól távolabb, a plébániatemplomban egyszerre különíti el őket és az irántuk érdeklődőket és egyszerre ad hangsúlyt jelenlétüknek.

Külön dolgozat témája a búcsús csoportok megszerveződése. A feljegyzésekben együtt feltüntetett falvak és városok között sok esetben testvértelepülési kapcsolatok születtek meg, ami a gyakorlatban jelenthet önkormányzati és egyházi vagy iskolai szintet egyaránt. Ugyancsak külön érdemes feldolgozni a búcsúba érkező árusok adatait: abból is kirajzolható egy vonzáskör, ami némileg bizonyosan eltér a zarándokokétól.

⁵³ Vö. BARNA 1993; GAZDA – BENEDEK 1997; TÁNCZOS 1992.

Talán nem tartozik a szoros értelemben vett vonzáskörhöz, de érdemes megemlíteni azokat, akik alkalmi vendégként voltak és vannak jelen a csíksomlyói búcsún, más, olykor egészen messzi idegenből. Ők azok, akik alkalmasint hírt vesznek és egyúttal visznek annak, ami számukra különleges vagy sokat jelent. Veres Lajos kéziratos rendi krónikájában 1753-ban említést tesz tekintélyes és jeles külföldi férfiakról, akik a császári tábor egykori tagjai voltak (hispanok, gallok, itáliaiak, németek), akik „téli szállásaikat vonták e végekre”. Konkrétan is megemlíti egy itáliai császári tisztet, akit szolgálatra a csíkszeredai várba rendelték, és mikor elszólították a franciák elleni háborúba, akkor gyónása után igen nagy sajnálkozással távozott, és fogadalmat tett, hogy ha teheti, visszatér és gyalog fog elzarándokolni e kegyes Anyához. Az eset még jóval a székely határőrezredek megszervezése előtt történhetett, valamikor az 1740-es években. Jó százharminc évvel később a rendház *Historia Domus*a említi meg egy segesvári úrasszonyt, aki a pünkösdi ünnepek alkalmával bársony oltárpárnát ajándékozott a templomnak.⁵⁴ Ugyanabban az évben az Esztergom megyei Párkányból is hozott valaki ajándékot.⁵⁵ A közelmúlt távoli és egzotikus vendégeinek sorra vétele szétfeszítené e dolgozat lehetőségeit, a sajtó számos esetben adott hírt hasonlókról, hogy csak a Habsburg családot említsük, amelynek tagjai közül valaki csaknem kezdettől jelen volt a búcsúban, olykor (pl. nagyobb nyilvánosságot kapott tiszteletteljes köszöntések alkalmával) nem kis feltűnést is keltve.

Itt lehetne megemlíteni azokat is, akik egy felekezeten túlnyúló vonzerő folytán jönnek el Somlyóra, nem is csak egyszerű hétköznapi látogatóként, hanem éppen a katolikus Mária-ünnepen. Reformátusok Debrecenből már a kilencvenes évek elején énekeltek zsoltárokat éjszaka a templomkertben; Apácáról érkezett evangélikus házaspárral magam is beszéltem, Székelykállal kapcsolatban az érkezteteket regisztráló feljegyzés említette meg 1991-ben, hogy „reformátusok és unitáriusok is eljöttek néhányan”. Voltak olyan törekvések is, amelyek a somlyói búcsút éppen egyfajta felekezetközi magyar ünnepé igyekeztek alakítani, de a ferences rend és a gyulafehérvári érsekség mindannyiszor tapintatosan de határozottan elzárkózott efféle szándékok komolyan vételétől.

⁵⁴ „A pünkösdi ünnepek alkalmával kaptunk Segesvárról Tktes özv. ... (olvashatatlan) Zakariásné szül Issekutz Katalin úrasszonytól a B. Szűz iránti hálaérzetétől indíttatva egy pár bársony oltárpárnát. Úgyszintén a gyimes loki hívektől egy saját kezűleg szőtt oltár szőnyeget, melyek a Nagy oltárra lévén felajánlva, oda is helyeztettek.” *Historia Domus* 1887. év 159. oldal.

⁵⁵ „Gál Domokos járásbíró úr nője kis gyermekeivel a b. Szűz iránti tiszteletből Párkányból Csíksomlyón járván a B. Sz. Mária tiszteletére egy pár selyem oltárpárnát kegyeskedett felajánlani, mit is hálásan köszönünk.” *Historia Domus* 1887. 160. oldal.

Más kegyhelyek búcsúi szembetűnően különböznek a csíksomlyóitól és nem is elsősorban az oda zarándokolók tömegét tekintve. 2005 nyarán tette hivatalosan is nemzeti kegyhellyé Máriapócsot, majd 2006-ban Mátraverebélyt a magyar katolikus püspöki kar; mindkettő gyakorlatilag ugyancsak a 18. század elejétől működik regionális kegyhelyként. Egyik helyen sem látni nemzeti zászlóval felvonulókat, sem azt, hogy az érkezőket regionális rendben szerveznék térbe.

11. kép. A tér beosztása tájak szerint a nagymise előtti napon, 2005

Mi foghatja tehát egybe a tömeget Csíksomlyón? A vallási motivációkon túl (amelyek mélységéről, intenzitásáról tömegméretekben nem sokat tudhatunk) kétségkívül nem más, mint a nemzeti jelképek, a nemzeti tudat hangsúlyos kifejezésformái. A székelyföldi vonzáskörből érkezettek számára ez a harmadik szint (vagy a kistáji kötődést is beszámítva akár már a negyedik); a többiek számára, akik hovatovább ugyanolyan sokan lesznek, viszont csak a második a saját települései kötődésük felett (amely ki tudja, milyen erős). Az erős regionális öntudattal rendelkező székelyföldi zarándokokhoz képest a többiek a szerves csatlakozást itt (és csak itt) csak egy magasabb kategória, a nemzet fogalmának hangsúlyozásával tudják megvalósítani.

Így állt elő az a helyzet, hogy Csíksomlyó a 20. század végére spontán kialakult nemzeti kegyhelyként jelenik meg sokak számára. Érdekes lesz követni ennek sorsát, perspektíváit a továbbiakban is.

Szakirodalom

ALBERT István

1939 „Örömmel jöttem, hogy a székely nép körében töltssem a pünkösdi ünnepet”. In *Erdélyi Lapok* VIII. évf. (1939). 113. sz. május 28. 16.

ANADRÁSFALVY Bertalan

1978 *A táji munkamegosztás néprajzi vizsgálata*. In *Ethnographia* LXXX-XIX. évf. (1978). 231–243.

1980 *Néprajzi csoport, kistáj és régió*. In *Népi kultúra – népi társadalom* XI–XII. k. 39–59. Budapest, 1980.

ANTAL Imre

1994 „Tisztesség adassék”. *Lapok a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium történetéből*. Csíkszereda.

BÁLINT János (szerk.)

1901 *A Bukaresti Szent István Király Egyesület Emlékkönyve. (A bukaresti magyar egyházak és egyesületek rövid ismertetésével)* Bukarest.

BALOGH Elemér – KERÉNYI Imre

1982 *Csíksomlyói passió*. Budapest.

BARNA Gábor

1993 *Moldvai magyarok a csíksomlyói búcsún*. In HALÁSZ Péter (szerk.): „Megfog vala apóm szokcor kezemtül...” *Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére*. Budapest, 1993. 45–61.

BÁNDI Vazul

1896 *A csíksomlyói róm. kath. főgymnasium története. = A csíksomlyói róm. kath. főgymnasium értesítője az 1895–96. tanévről*. Csíkszereda, 1896.

BÁRTH János

2000 *A vigasztaló Napbaöltözött Asszony. Csodás gyógyulások egyházi vizsgálata Csíksomlyón 1784-ben*. Szeged.

BENEDEK Fidél:

1944 *Csíksomlyó IV. Jenő pápa levelének tükrében: A csíksomlyói kegytemplom első újjáépítésének 500. éves (1444–1944) emlékezetére*. Kolozsvár.

2000 *A csíksomlyói ferences kolostor története*. In Uő: *Csíksomlyó*. Kolozsvár, 2000. 133–345.

BOROS Fortunát:

1943 *Csíksomlyó, a kegyhely*. Kolozsvár.

DACÓ Árpád (P. Lukács OFM):

2000 *Csíksomlyó titka*. Csíkszerda.

EGYED Emese

1990 *Szép Szűz Mária sír*. In *Helikon* I. évf. (1990). 24. sz. (június 15.) 1, 3. oldal

* * *

1869 *Egyetemes Magyar Encyklopaedia*. Pest.

FÜLÖP Lajos

1867 *Valami a csik-somlyói Pünkösdi búcsúról*. In *Egyházi és Iskolai Hetilap* I. évf. (1867). 4. sz. (VI. 13.) 28–29.

GAGYI József

2003 *1949-es jelentés az ellenségről*. In *Magyar Kisebbség Új sorozat* VIII. évf. (2003.). 2–3. sz. 185–197.

GAZDA Enikő – BENEDEK H. Erika

1997 *Pusztinaiak csíksomlyói búcsújárása 1993-ban*. In *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 5. Kolozsvár, 1997. 259–285.

GYÖRFY Lajos

1868 *(A somlyói búcsúról)*. In *Uő: (Búcsús keresztalják sorrendje)*. In *Egyházi és Iskolai Hetilap* II. évf. (1868). 170–171.

HERMANN Gusztáv Mihály:

2003 *Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*. Csíkszereda.

HUNFALVY János

1864 *Magyarország és Erdély eredeti képekben*. Darmstadt.

IMETS Fülöp Jákó

1890 *Dr. Haynald Lajos és a csíksomlyói iskolák*. In *A csíksomlyói róm. kath. főgymnasium értesítője az 1889–90. tanévről*. Csíkszereda, 1890. 3–61.

KÁJONI János:

1991 *Fekete könyv. Az erdélyi ferences kusstódia története*. Kájoni János kézirata 1684. DOMOKOS Pál Péter anyagának felhasználásával sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és utószót írta, fordította: MADAS Edit. Szeged, 1991. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 31.)

KISS Melitta – PÁPAI Ferenc (szerk.)

[é. n.] *Csíksomlyó*.

KÖRÖSI Lajos

1921 *Utóhangok a somlyói búcsúhoz*. In *Csíki Lapok* XXXIII. évf. (1921). 22. sz. május 22. 2.

LUKÁCS Manszvét:

1926 *Kegyhelyeink*. Kolozsvár.

MÁRTON Zoltán

2003 *A búcsú. Pünkösdi Csíksomlyón*. Kolozsvár.

MOHAY Tamás

1996 *Térszerveződés a csíksomlyói pünkösdi búcsún*. In *Néprajzi Értesítő* LXXVIII. évf. (1996). 29–58.

2000 *Egy ünnep alapjai. A csíksomlyói pünkösdi búcsú új megvilágításban*. In *Tabula* 3. évf. (2000). 2. sz. 230–256. [Újra közölve: In *Keresztény Magvető* 111. évf. (2005). 2. sz. 107–134.]

2004 *Károni Jánostól Márton Áronig: Kétszázötven év a csíksomlyói pünkösdi búcsújárás alakulástörténetéből*. In PÓCS Éva (szerk.): *Rítus és ünnep az ezredfordulón*. Budapest, 2004. 221–243.

MUCKENHAUPT Erzsébet

1999 *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*. Budapest–Kolozsvár, é. n. (1999)

NAGY Imre

1856 *A vitéz székely nemzet ismertetése*. = *Vasárnapi Újság* ?? évf. (1856). 45. sz. (november 9.) 397–398.

PÁLFI Géza

1975 *A Napba öltözött asszony*. In *Szolgalat* 27. sz. (1975). 55–57.

PAPP Asztrik OFM

1995 *A csíksomlyói pünkösdi búcsú*. Szeged.

SÁVAI János

1997 *A csíksomlyói és a kantai iskola története*. Szeged. (Documenta Missionaria II/II.)

Soós Sándor

1996 *Csíksomlyó*. Szentendre.

SZÉKELY László

1938 *Búcsús 'keresztek' alatt.* = *Csíki Néplap* VIII. évf. (1938). 25. és 26. sz. jún. 22. és 29. 2.

TÁNCZOS Vilmos

1991 *A csíksomlyói kegyhely vonzáskörzete.* Sepsiszentgyörgy, 1991. (térkép az *Európai Idő* kiadásában)

1992 *A moldvai csángók pünkösdi hajnali keresztútjárása a Kis-Somlyó hegyen.* In Asztalos Ildikó (szerk.): *Hazajöttünk. Pünkösdi Csíksomlyón.* Kolozsvár. 40–48.

1995 *Búcsú Csíksomlyón – egy rituális dráma katarzisa.* In *Korunk*, 1995. évf. 3. sz. 53–59.

VERES Lajos

1753 *Facies vetus...*n. n. Kézirat 1753 (ferences tulajdonban).

Mellékletek

1. sz. melléklet: Följegyzés a búcsús csoportok érkezéséről, 1990

A) Kijegyzés a ferences rendházban őrzött füzetből

1990. június 1-én pénteken este 8-kor.

Lujzi Kaluger 3 autó, 130–140 ember, végig autóbusszal jöttek.

Keresztvetés.

József atya: Szűz Mária szeretettel vár mindenkit a búcsúra. A legtávolabbiak érkeztek a leghamarabb. Köszönjük a jó Istennek ezt a percet. Kérjük a Szűz Anyát, hogy segítsen. A templomban kérjük, hogy a távolban is vigyázzon a magyarokra, reánk, népünkre.

Program

Bukaresti magyar római katolikusok 46-an, este 10-kor. Autóbusszal jöttek, pap is jött velük, aki beszél magyarul.

1990. június 2-án Pünkösdi szombatján.

Éjjel 12 órakor Máramaros szigetről jöttek 37-en és még többen vonattal hajnalig. Fialat pap is jött velük.

Farkaslaka 8,30, érkeznek mintegy 100–120 személy. Szeredáig autóbusszon érkeztek, onnan gyalog, zászlókkal.⁵⁶

⁵⁶ Itt kezdődik a csoportok sorszámozása, amit utólag végeztek el.

1. Lemhény, Kézdivásárhely. Autóbusszal Csíkszeredáig, onnan gyalog, zászlókkal. Kántor vezetőjük. A résztvevők száma 130–140 személy, Dani Gergely.
2. Ditró. Autóbusszal és vonattal érkeztek Csíkszeredáig, onnan gyalog zászlókkal. 300 személy, káplán úr vezetésével, Pál László.
3. Mikháza, Nyárádmentéről. Autóbuszal Csíkszeredáig, a gimnáziumtól gyalog, templomi zászlókkal mintegy 100–120 személy. A legtávolabbi búcsús csoport, amely régente gyalog tette meg a hosszú utat.
4. Görgényüvegszűr. Fórika János plébános vezetésével, 150–200 személy. Autóbuszon a szeredai gimnáziumig, a gimnáziumtól gyalog.
5. Gyergyóújfalu, Sarlósboldogasszony⁵⁷. Fülöp Béla plébános úr vezetésével, templomi zászlókkal. Létszám: 200–250 személy. Autóbuszon és vonattal érkeztek a csíkszeredai pályaudvartól gyalog.⁵⁸
6. Oroszhegy, Nagybldogasszony. Létszám 150 személy. Vezetőjük az egyház gondnoka, Szász Árpád. Autóbuszon a gimnáziumig, onnan gyalog.
7. Zeteleka, Szent kereszt felmagasztalása. Létszám, 250–300. Vezető: Kakucs Béla segédlelkész, kb. a hívők fele része gyalog tette meg az utat, a másik része autóbuszon és magánkocsival, 50 km.
8. Székelyszállás, Béke királynéja. Létszám 50–100. Autóbuszon a gimnáziumtól gyalog.
9. Bükszád. Létszám 45–50. Vezető: Ferenc István. Gimnáziumtól gyalog érkeztek, addig autóbuszon.
10. Lövéte, Kisboldogasszony. Vezető: Kolozsi László. Létszám 300–350 személy. Autóbusszal a Sörgyárig, onnan gyalog.
11. Székelyvécke. Létszám 240. Autóbuszon, a gimnáziumtól gyalog. Vezető: Birton Gyula.
11. Kézdiszentlélek, Szentlélekisten. Vezető Dávid Emil kántor, létszám 100–110 személy. Autóbuszon, a gimnáziumtól gyalog, templomi zászlókkal.
12. Egrestő, Kisküküllő megye. Vezető Varga Rezső plébános. Szentháromság. Autóbuszon, gyalog, templomi zászló, létszám 50 személy.
13. Szentdemeter. Létszám 200–250. Vezető: Varga Rezső plébános. Autóbuszon érkeztek, a gimnáziumtól gyalog, templomi zászlókkal.
14. Marosludas és Mezőszentangyal.
15. Székelyudvarhely, Szentmiklós. Létszám 400–500. A vezető: András. Autóbuszon, a gimnáziumtól gyalog, templomi zászlókkal.

⁵⁷ Itt és a továbbiakban is olykor a helységnév után az ottani templom titulusa szerepel.

⁵⁸ A *pályaudvar* lehet talán gimnázium is, olvashatatlan rövidítés.

16. Alsócsernáton, és Dálnok. Urunk színe változása. Vezető: Oláh János plébános. Létszám 110. Autóbuszon, a gimnáziumtól gyalog, templomi zászlókkal.
17. Máréfalva. Vezető: Jakab István kántor, létszám 70. Autóbuszon, a gimnáziumtól gyalog.
18. Gyergyóalfalu, Szent Simon, Szent Júdás. Vezető Sófalvi János, Rózsa Gábor. Létszám 1500–2000. Autóbusz, vonat, templomi zászlókkal.
19. Gyergyócsomafalva. Létszám 400. Vezető: Sándor plébános. Autóbuszon, gimnáziumtól gyalog, templomi zászlókkal.
Gyergyszentmiklós, Szent Miklós püspök, létszám 60. Vezető Hajdú István plébános. Vonattal, az állomástól gyalog.
20. Esztelnök, létszám 53. Autóbuszon, gimnáziumtól gyalog, templomi zászlókkal.
21. Gelence. Létszám 100. Vezető Götér Ilona. Autóbuszon, gimnáziumtól gyalog, templomi zászlóval, 90 %, mind fiatalok.
22. Szárhegy. Vezető: Vatány Gábor. Létszám 120. Autóbuszon, gimnáziumtól gyalog, templomi zászlókkal. sok fiatallal.
23. Parajd. Vezető: Simon Sándor, létszám 100. Autóbuszon és gyalog a gimnáziumtól zászlóval.
24. Lupény. Vezető Tóth János plébános. Létszám 44. Autóbuszon, templomi zászlóval.
25. Zabola. Létszám 53. Vezető: Kelemen János. Autóbusszal és templomi zászlóval.
26. Bereck, Martonos és Ojtoz. Vezető: ... Ferenc. Létszám 160–200. Autóbuszon, templomi zászlóval.
27. Brassó. Vezető: Csicsai Albert főesperes, Máté Vilmos. 3 autóbusz, templomi zászlóval, létszám 500.
28. Csíkszentkirály. Vezető Szilágyi István plébános, létszám 500. Gyalogosan érkeztek.
29. Nagyvárád. Két személy, Nagy Julianna, Molnár Veronka.
30. Marosvásárhely. Vezető Léstyán Ferenc. Létszám 300. Autóbuszon és gyalog, a gimnáziumtól templomi zászlóval.
31. Tusnádfürdő. Vezető Vincze János plébános. Létszám 150–200 fő. Autóbuszon, vonaton és magánkocsin, a gimnáziumtól gyalog.
32. Nagykáson. Vezető Ferenc Sándor kántor. Létszám 150. Autóbuszon, templomi zászlókkal.
33. Szentegyháza, Szentkeresztbánya Vezető András József plébános. Létszám 500, gyalog és autóbuszon templomi zászlókkal.
34. Csíkszentmiklós, Borzsova. Vezető Gergely Géza plébános. Létszám 600. Gyalog érkeztek, templomi zászlókkal.

36. Madéfalva, Vezető Berecz István. Létszám 350. Gyalog jöttek, templomi zászlókkal.
37. Szépvíz. Vezető Bara Ferenc plébános. Létszám 1100. Gyalog, zászlókkal.
38. Csicsó. Vezető: Berecz István, létszám 600–700. Gyalog, zászlókkal érkeztek.
39. Csíksomlyó, Csobotfalva, Csomortán. Vezető Gergely István plébános. Résztvevők száma 600. Gyalogosan érkeztek.
40. Csíkszentlélek. Vezető Simon Miklós plébános. Szám 400. Gyalog jöttek zászlókkal.
41. Csíkszereda. Vezető Borbély Gábor, György Tibor. 3200. Gyalog, zászlókkal érkeztek.
42. Csíkszentgyörgy. Vezető *(nincs)*. Szám 600. Gyalog érkeztek, zászlókkal.
43. Csíkmenaság. Vezető Györgydeák Lajos plébános. Szám 400, gyalog érkeztek, zászlókkal.
44. Szováta. Vezető Kőszegi János kántor, számuk 250.
45. Szenttamás. Vezető Ágoston Imre, létszám 250. Gyalog érkeztek zászlókkal.
46. Csíkszentmárton. Vezető Kósa Vilmos főesperes. Szám 400. Gyalog érkeztek, zászlókkal.
47. Tusnád. Vezető Sebestyén Domokos. Szám 100. Gyalog és vonaton zászlóval.
Budapest, Újlak, Sarlósboldogasszony plébánia képviselőjében 1. Udvardi László a Caritas szeretetszolgálatától, 2. Füle István.
48. Varság. Vezető Vas T. János kántor. Szám 70, autóbusszon érkeztek.
Taploca szám 500, gyalog érkeztek.
49. Zsögöd. 200.
50. Karcfalva, vezető nincs, számuk 200, gyalog, zászlókkal érkeztek.
51. Gyimesfelsőlak. Vezető Berszán Lajos plébános, szám 550. Gyalog érkeztek zászlókkal.
52. Ozsdola. Vezető Jakab Kálmán plébános, szám 200, autóbusszon érkeztek.
53. Barót. Vezető Tripán Lajos segédlelkész, szám 110. Autóbusszon és személykocsin érkeztek.
54. Petrozsény. Vezető Mátyási Lajos Szám 53, autóbusszon érkeztek.
55. Debrecen, 40 fő Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, Fodor András káplán, hittanár.
56. Pilisszántó, szám 37. Záborszki Kálmán plébános, 8 noviciátus nővér.
57. Gyimesközéplek, Hidegség. Vezető Szilveszter Imre Gábor plébános, szám 300. Gyalog érkeztek zászlókkal.
58. Csíkszentsimon. Vezető Sófalvi József plébános, szám 400, gyalog érkeztek zászlókkal.

59. Gyimesbükk, vezető Tankó Antal gondnok, szám 400, gyalog érkeztek, zászlókkal.
 60. Rákos, Göröcsfalva, Vacsárcsi Vezető Buzás Árpád plébános. szám 700. Gyalog érkeztek, zászlókkal.
 61. Görgényüvegcsűr. Vezető Fórika János plébános. Szám 250 (autóbusz.)
 62. Csíkszentdomokos. Vezető káplán. Szám 200, gyalog.
 63. Imecsfalva. Vezető nincs, szám 12, autóbusz.
Zsilvölgye. Vezető nincs, szám 115, vonat.
(Áthúzva) Csíkszenttamás, vezető nincs, szám 200, (áthúzva), gyalog és vonat.
 63. Dánfalva. Vezető nincs, létszám 500 (gyalog).
 64. Taploca, létszám 1000, plébános úr kísérte.
- Összesen 23.344.

B) A felírt települések betűrendben

A helységnevek után a / után álló szám arra a sorszámmra utal, amelynél az eredeti kijegyzésben a létszámmra és vezetőre vonatkozó további adatok szerepelnek. Az eredetiben megszámozatlan helységek után itt csak / jel áll.

1. Alsócsernáton és Dálnok /16
2. Barót /53
3. Bereck, Martonos és Ojtoz /26
4. Brassó /27
5. Budapest, Újlak /
6. Bukarest/
7. Bükszád /9
8. Csíkcsicsó /38
9. Csíkdánfalva /63
10. Csíkkarcfalva /50
11. Csíkmenaság /43
12. Csíkrákos, Göröcsfalva Vacsárcsi /60
13. Csíksomlyó, Csobotfalva, Csomortán /39
14. Csíkszentdomokos /62
15. Csíkszentgyörgy /42
16. Csíkszentkirály /28
17. Csíkszentlélek /40
18. Csíkszentmárton /46
19. Csíkszentmiklós, Borzsova /34
20. Csíkszentsimon /58
21. Csíkszenttamás /45

22. Csíkszépvíz /37
23. Csíkszereda /41
24. Csíktaploca /64
25. Csíkzsögöd /49
26. Debrecen /55
27. Egrestő /12
28. Esztelnek /20
29. Farkaslaka/
30. Gelence /21
31. Görgényüvegcsűr /4 /61
32. Gyergyóalfalu /18.
33. Gyergyócsomafalva /19.
34. Gyergyóditró /2
35. Gyergyószentmiklós /
36. Gyergyóújfalu /5
37. Gyimesbükk /59
38. Gyimesfelsőlok /51
39. Gyimesközéplak /57
40. Imecsfalva /63
41. Kézdiszentlélek /11
42. Lemhény, Kézdivásárhely /1
43. Lövéte /10
44. Lujzikaluger /
45. Lupény /24
46. Madéfalva /36
47. Máramarossziget /
48. Maréfalva /17
49. Marosludas, Mezőszentangyal /14
50. Marosvásárhely /30
51. Mikháza, Nyáradmentéről /3
52. Nagykáson /32
53. Nagyvárad /29
54. Ojtoz, Martonos, Bereck /26a
55. Oroszhegy /6
56. Ozsdola /52
57. Parajd /23.
58. Petrozsény /54
59. Pilisszántó /56
60. Szárhegy /22
61. Székelyvécke /11

- 62. Székelyszállás /8
- 63. Székelyudvarhely /15
- 64. Szentdemeter /13
- 65. Szentegyháza, Szentkeresztbánya /33
- 66. Szováta /44
- 67. Tusnád /47
- 68. Tusnádfürdő /31
- 69. Varság /48
- 70. Zabola /25
- 71. Zeteleka /7
- 72. Zsilvölgye

2. sz. melléklet: Regisztrált települések a csíksomlyói búcsúban, 1990–1997

A táblázatban mindazok a települések szerepelnek, amelyekről 1990 és 1997 között tudomást szerezhettünk. A szervezők feljegyzései alapján szerepelnek létszám-adatok hat év oszlopaiban. Az együtt érkezett csoportok mindegyike külön-külön is szerepel.

Jelmagyarázat:

Au – Ausztrália

Br – Brassó környéke, Barcaság

Cs – Csík

E – Erdélyből érkezettek Székelyföldön kívülről

fj – ferencesek jegyzeteiből, létszám-adat nélkül

Gy – Gyergyó

Gyi – Gyimes

H – Háromszék

j – gyűjtői jegyzetből, fényképről

M – Maros

Ml – Moldva

Mo – Magyarországról érkezettek

Szl – Szlovákia

U – Udvarhely

× – jelen voltak, létszámuk mással összevontan szerepel

számok a cellákban – a szervezők feljegyzései alapján a létszám-adatok

számok zárójelben – más településsel együtt érkezettek létszám-adata

Vonzáskör változásban: Búcsújárás Csíksomlyóra

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
?Kövesd				50			
Ajnád + Csíkszentmihály							Cs
Aknasugatag, + Felsőbánya					50	14	E
Ákosfalva		90					M
Alsócsernáton, Dálnokkal	110				70	74	H
Alsómarosfő					20		Gy
Altörja				×			H
Arad					47	50	E
Atyha						12	U
Baja						50+ 52	Mo
Bákó				×			M
Bakonycsernye+ Bodajk, Balinka, Fehérvárcsurgó, Zirc,						48	Mo
Balánbánya				700		200	Cs
Balassagyarmat						30	Mo
Balinka (+ Bakonycsernye...)						×	Mo
Barót (Miklós várral)	110	400	170+ 50	×		270	U
Batiz					12		E
Bátos				50	50		E
Battonya						6	Mo
Becsehely						9	Mo
Béla falva				10			H
Bereck + Kézdimartonos + Ojtoz	200	330				80	H
Berhida				j			Mo
Besenyszög +Szolnok +Karcag						×	Mo
Beszterce		45		72	100	60	Mo
Béta (Székelydobó, Vágás)							M

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Bodajk + Bakonycsérnye, Balinka, Fehérvárcsurgó, Zirc						×	Mo
Bonchida				3			E
Bonyhád (székelyek)				j			Mo
Borszék				100	150	100	Gy
Borzont (1991: Gyergyóalfaluval)		(1000)		j	100	100	Gy
Bős						8	Szl
Brassó	500		200		400		E
Brassó-Bolonya (Szegedi egyház)			200	68	250	300	E
Budakeszi						80	Mo
BUDAPEST: Farkasrét Káposztásmegyer Pestszentimre Pestszentlőrinc Újlak több részéből	2			j		65 50 14 14	Mo
Bukarest	46	70			150	100	R
Buzásbesenyő				55			E
Buzsák, Csíktaplocával				16			Mo
Cegléd + Tápiószentmárton				43			Mo
Csegőd			40				
Csernakeresztúr +Déva						45	E
Csikbánkfalva, Csíkszentgyörgy							Cs
Csikborzsova					300	250	Cs
Csikcsatószeg			300	320	300	230	Cs
Csikcsicsó (1997: cserkészcsoport)	6-700	580	580	600	850	950 (20)	Cs

Vonzáskör változásban: Búcsújárás Csíksomlyóra

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Csíksomortán				j		50	Cs
Csíkdánfalva	500		480	700	520	780	Cs
Csíkelne				800		400	Cs
CsíkJenőfalva (Karcfalvával)							Cs
Csíkkarcfalva, CsíkJenőfalva	200		400	1100			CS
Csíkkozmás + Lázárfalva		80	120	120	380	150	Cs
Csíklázárfalva + Csíkkozmás		x	x	x	x	x	Cs
Csíkmadaras			350	500	450	350	Cs
Csíkménaság	400	150	300	250	500	600	Cs
Csíkmindszent					300	450	Cs
Csíkpálfalva + Csíkelne					450		Cs
Csíkrákos Göröcsfalva Vacsárcsi	700	400	400	500		500	Cs
Csíksomlyó + Csobotfalva, Csomortán	600			300	1000	150	Cs
Csíkszentdomokos	200		700			1200	Cs
Csíkszentgyörgy, Bánkfalva	600		700	1500	1000	750	Cs
Csíkszentimre + Szeged (1997)			800	650	800	520	Cs
Csíkszentkirály	500		800	j		800	Cs
Csíkszentlélek	400		700		350		Cs
Csíkszentmárton	400	220		350	300	300	Cs
Csíkszentmihály + Ajnád		280	350		300	300	Cs
Csíkszentmiklós + Csíkborszova	600		500		350	350	Cs
Csíkszentsimon	400		400	500			Cs
Csíkszenttamás + Győr 1993	250		350	90			Cs

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Csikszépvíz	1100	500			1700	3000	Cs
Csikszereda Főplébánia Szt. Ágoston templom Márton Áron Gimnázium Segítő Mária Gimnázium	3200		5000	10000	1200 200 222	1000 300	Cs
Csiktaplaca	500	450	250	300	350	250	Cs
Csikverebes + Nagytusnád (gyalog)		15		fj	×		Cs
Csikzsögöd + Gyula 1997	200	500	300	200	400	300	Cs
Csobotfalva (= Csíksomlyó)				j			Cs
Csongrád, Koronka							Mo
Dálnok (Alsócsernátonnal)	(110)				70	74	H
Debrecen	40	100				150	Mo
Deményháza						100	M
Déva, Csernakeresztúrral					55	45	E
Dicsőszentmárton, Szőkefalva		120			50		E
Diósgyőr				60		45	Mo
Eger						40	Mo
Egrestő	50			52			M
Élesd						50	E
Encs + Forró							Mo
Érd				j		55	Mo
Erdőszentgyörgy						52	M
Érmihályfalva					32		E
Érsekvadkert				fj		14	Mo
Esztelnek	53	160		60	60		H
Esztergom				50		23	Mo
Etéd, Karcaggal						25	U
Farkaslaka	120		140	j	400	500	U

Vonzáskör változásban: Búcsújárás Csíksomlyóra

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Fehérvárcsurgó						×	Mo
Felcsút			f				Mo
Felsőbánya						32	E
Felsőtömös					20		Br
Fenyéd, Küküllőkeményfalvával,		120		j		80	U
Fenyőkút, Pálpatakával				70			U
Florida, (Venice Magyar ház)						2	USA
Forró + Encs				36			Mo
Futásfalva			70		70	70	H
Gelence	100				300	250	H
Gödöllő		32	50	fj		44	Mo
Görgényüvegcsűr	200	160		53	150		E
Göröcsfalva						200	Cs
Gyergyóalfalu (Miskolccal)	2000	1000	700	600	550	1500+ 120	Gy
Gyergyócsomafalva	400	350	350	j	480	170	Gy
Gyergyóditró	300	300	200	500	230	200	Gy
Gyergyóhodos					65		Gy
Gyergyókilyénfalva			100	100	200	250	Gy
Gyergyóremete			150	400	200	200	Gy
Gyergyószárhegy	120			j	800	400	Gy
Gyergyószentmiklós Salgótarjánnal	60	1200	1500	2500	600	2000	Gy
Gyergyótekerőpatak			400	200		40	Gy
Gyergyótekerőpatak					135	500+ 50	Gy
Gyergyótölgyes					100		Gy
Gyergyóújfalu	250		200	40	300	500+ 50	Gy
Gyimesbükk	400	400		j	350	2500	Gyi

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Gyimesfelsőlok	550	450		j	1100	1200+ 80	Gyi
Gyimesközélpok	300	400		j	750		Gyi
Gyöngyös Kápolnásfaluval						80	Mo
Gyöngyöspata				j			
Győr				j		46	Mo
Győr (környéke, Győri Egyházmegye) Csíkszenttamással				j		166+ 160	Mo
Győrság						41	Mo
Györgyfalva							E
Győrság							Mo
Gyula Csikzsögöddel 1997			41			50	Mo
Gyulafehérvár, Majláth G.K. iskola					85		E
Halászi						50	Mo
Halászi (Maros m.)						48	M
Haraly (Zabolával)					(100)		H
Hargitafürdő					50	50	U
Hétfalu					150		Br
Hódmezővásárhely	f						Mo
Homoródalmás, Homoródkarácsonyfalvával				50	70		U
Homoródkarácsonyfalva				40			U
Hunyard megye						17	E
Illyefalva					45	40	H
Imecsfalva	12	55	46		50	45	H
Isaszeg, Csíkszentmártonnal		70					Mo
Izbég							Mo
Jászberény						90	Mo
Jászkarajenő (Tusnádfürdővel)				40			Mo
Jegenye				8		17	E

Vonzáskör változásban: Búcsújárás Csíksomlyóra

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Jobbágyfalva Nyárádszeredával		60	45	50	50		U
Jobbágytelke (Székelyhodossal)		180		j		60	U
Jód (?) Ratosnya							
Kadicsfalva Székelybetlenfalvával		200	200	300			U
Kaplony						32	E
Kápolnásfalú, Gyöngyössel			220	360	500	350	U
Kaposvár						10+47+ 50	Mo
Kapuvár						50	Mo
Karcag + Szolnok + Besenyőszög						45	Mo
Kászonjakabfalva			180	120			Cs
Kászonújfalú		60	70		50		Cs
Kecskemét							Mo
Kézdialmás			160	j		80	H
Kézdimartonos, Bereck, Ojtoz	x						H
Kézdiszárzypatak		55	32				H
Kézdiszentlélek		60			250		H
Kézdivásárhely	(140)	60	60		40	70+ 250	H
Kiskőrös				50		55	Mo
Kiskunhalas						4	Mo
Kistelek						47	Mo
Kolozs megye				j			E
Kolozsvár				j		200+ 70	E
Korond			180	150+ 300	400	350+ 800	U

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Kovászna			180	150	112		H
Kőhalom					120		E
Kőszeg						52	Mo
Köszvényes						×	M
Kunbaja, Mélykúttal, Gyimesfelsőlok vendégei						38	Mo
Kunszentmárton				j			Mo
Küküllőkeménfalva Fenyéd együtt			130	j			U
Lázárfalva		60				150	Gy
Lemhény (1990: Kézdivásárhellyel)	140	360	120	120	200		H
Lippa, Máriaradnával					9		E
Lövéte	350	250	300	400	14+		U
Lujzikaluger	140			j			MI
Lupény (taplocaiakkal)	44		200	j		15	E
Madéfalva	350	1800	1200	650	600	900	Cs
Makfalva						200	M
Makó				6		45+6	Mo
Málnásfürdő						15	H
Malomfalva		60	100				M
Máramarossziget	37+			j	300	300	E
Máréfalva	70		350	100	150	100	U
Máriaradna, Lippával							E
Maroshévíz		100	60	40	160		E
Marosludas, Mezőszentangyal	×	52			60		E
Marossárpatak						6	E
Marosvásárhely	300		300	j	400+ 120	100+ 500	E
Marosszentgyörgy				j			E
Medgyes				fj	60		E
Melbourne						1	Au

Vonzáskör változásban: Búcsújárás Csíksomlyóra

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Mélykút, Kunbajával Gyimesfelsőlok vendégei						38	Mo
Mezőszentangyal, Marosludassal							E
Mikháza	120		45	fj	60	×	U
Miklósvár (Baróttal)		(400)		110			
Miskolc				35		46+40+ 48	Mo
Mogyoród, Madéfalvával		×		j			Mo
Moldvai csángók					300	100	MI
Moldvaiak, Csobotfalvával				350			MI
Mosonszentmiklós						45	Mo
Nagybánya				140	180	15	E
Nagyenyed		70		2			E
Nagyernye, Sáromberkével							E
Nagykanizsa			45	50			Mo
Nagykároly				j			E
Nagykászon	150						Cs
Nagykáta			h				Mo
Nagyszeben					50		E
Nagytusnád, Csíkverebessel					90	50	Cs
Nagyvárad	2						E
Négyfalu Barcafalva			200			100	Br
Nyárádköszvényes				150			U
Nyárádremete, Vármező, Köszvényes, Mikháza,				150	320	350	U
Nyárádselye					60		U
Nyárádszereda Jobbágyfalvával				j	20		U
Nyikómalomfalva				120	150	500	U
Nyújtód			60		130	80	H

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Ojtoz, Kézdimartonossal, Bereckkel	×	×					H
Óradna					45	50	E
Oroszhegy	150	250	300	300	150		U
Oroszlány környéke Gyergyóújfaluval						45	Mo
Orotva			60		60		Gy
Ozsdola	200						H
Pálpataka, Fenyőkúttal			60	70			U
Parajd	100		100	30	113	90	U
Pécs				40			Mo
Pécs-Kozármisleny						18	Mo
Pest megye Gyergyóalfaluval						40+20	Mo
Petrilla					15		E
Petrozsény	53				95		E
Pilisszántó	37						Mo
Pusztakalán				7	10		E
Radnót		15					E
Ratosnya, Jód (?)					12	×	
Recsk (Csíkszentdomokossal)				j			Mo
Rimóc						50	Mo
Rónaszék					60	35	E
Salgótarján Gyergyószentmiklóssal						40	Mo
Sarmaság						10	E
Sáromberke, Nagyernyével					60		E
Segesvár			105	53	150	100	E
Sepsibüksád	50					70	H
Sepsiszentgyörgy		200		300	200	250	H
Solymár						3	Mo
Sopronkövesd				50			Mo
Svájc						4	Mo

Vonzáskör változásban: Búcsújárás Csíksomlyóra

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Szászfalu-Sárfalva					90		H
Szászrégen		300		150	250	100	E
Szatmárnémeti					103	10+ 150	E
Szecsele		1000					Br
Szeged, Csíkszentimrével Alsóváros Ferences Plébánia Karolina Iskola Piarista Gimnázium				22 j		40 +80 150 34	Mo
Székelybetlenfalva Kadicsfalvával				j		200	U
Székelydobó, Vágás, Béta					200	150	
Székelyhíd						80	E
Székelyhodos (Jobbágytelkével)		(180)					U
Székelykál		60			47		
Székelykeresztúr Udvarhely kerület			130	120	230	220	
Székelylengyelfalva		65					
Székelypálfalva				50			
Székelyszállás	100						
Székelyszentkirály		150	130		220	150	
Székelyszentlélek (Székelyudvarhelyel)		(70)	53	55		70	U
Székelyszenttamás			60				U
Székelyudvarhely	500	70	150	350	400	1000+ 50	U
Székelyvarság	70	130	200	100	120		U
Székelyvécke	240	59		60			
Szentdemeter	250	70		50			M
Szentegyháza (1990: Szentkeresztbányával)	500	700		400	450	135	U

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Szentendre				60		58	Mo
Szentes						50	Mo
Szentkatolna			54		120	130	H
Szentkeresztbánya (1990: Szentegyházával)	(500)	20	150		300	150	U
Szerencs						48	Mo
Szolnok						48	Mo
Szolnok megyeiek (Csíktaplocával)				18			Mo
Szombathely				j			Mo
Szováta	250	320	200+ 55	250	400	500	M
Szőkefalva						41	E
Tápé						46	Mo
Tápiószecső (Csíkrákossal)				j		40	Mo
Tápiószentmárton, Cegléddel				43			Mo
Temesvár					93		E
Torja				200	100	150	H
Tusnád	100						Cs
Tusnádfürdő	200		150	300	450	500	Cs
Újszeged						8	Mo
Újtusnád		30	170	150	110	200	Cs
Ülke					250		
Üllő						50	Mo
Ürmös(Miklósvárral)			45	fj			Mo
Vác						38	Mo
Vacsárcsi				70	200	80	Cs
Vágás, Székelydobó, Béta		151		100		200	M
Vajdahunyd				12		50	E
Vajola (Bátossal)					50		
Vármező						×	
Varsány						100	Mo

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Vasvár						17	Mo
Vice				23	40	50	E
Vizsoly és környéke				31		48	Mo
Zabola, Haraly	53	120	90	150	100	150	H
Zala megyeiek Szentegyházával				fj			Mo
Zernyest					50		E
Zetelaka	300	186	150+ 56	350		780	U
Zeteváralja			70		120	220	U
Zirc						45	Mo
Zsilvölgye	115						E

3. sz. melléklet: A körmenet rendje a somlyói búcsúban, 1992

A sorrendet stencilezve, A/6-os méretben sokszorosított 4 oldalon osztogatták a búcsúban. A közlésben követtük az eredeti névalakokat. Az oszlopra kitett hirdetés eltérései a stencilhez képest dőlt betűvel szedettek; ott nem szerepeltek összetartozó falvak kötőjeles alakban, csak egymás alá írtak, ezt itt a sor elejére tett nagyköötőjellel érzékeltetjük.

Gyergyóalfalu,
Gyergyócsomafalva
Gyergyóújfalu
Gyergyószentmiklós
Tekerőpatak
Kilyénfalva
Szárhegy
Ditró
-Orotva
Gyergyóremete

Csíkszentdomokos
Balánbánya

Csíkszenttamás
Csíkkarcfalva
-Csíkjenőfalva
Csíkdánfalva
Csíkmadaras
Csíkrákos
-Göröcsfalva
-Vacsárcsi
Madéfalva
Csíkcsicsó
Csíktaploca
Csíkszereda
Zsögöd
Csíkszentmihály
-Ajnád
Csíkszépvíz
Csíkszentmiklós
-Borzsova
Csíkdelne
-Csíkpálfalva
Csíksomlyó
-Csíkcsomortán

KORDON-PAPSÁG

Csíkszentgyörgy
-Bánkfalva
Menaság
Nagykászón
Kászónújfalu, Kászónjakabfalva
Csíkszentmárton
-Csekefalva
Csíkszentkirály
Csíkszentimre
Csíkszentsimon
Csatószeg
Tusnádközség
Újtusnád
Tusnádfürdő
Csíkkozmás

Lázárfalva
Csíkmindszent
Csíkszentlélek

Mikháza és Nyárádmente

Szováta
Parajd
Korond
Farkaslaka
Udvarhelyszentlélek
Malomfalva
Székelyudvarhely
Betlehemfalva (sic!)
Kadicsfalva
Oroszhegy
Székelyszenttamás
Fenyéd
Máréfalva
Kiskápolnás
Szentegyházsfalu
Lövéte és a Homoród völgye
Zetelaka
Zeteváralja
Küküllőkeményfalva
Varság

Gyergyóhodos
Maroshévíz
Gyergyótölgyes
Borszék
Százrégen és környéke
Marosvásárhely és környéke.

Gelence(-Hilib-Haraj)
Szentkatolna
Imecsfalva
Kézdiszentlélek
Szárazpatak
Kézdiszentkereszt (Polyán)

Bélafalva
Esztelnek
Almás
Lemhény
Bereck
Martonos
Nyújtód
Szászfalu
Sárfalva
Ozsdola
Kézdivásárhely
Torja
Futásfalva
Csernáton és környéke
Sepsiszentgyörgy és környéke
Barót és környéke

Brassó és környéke

Gyimesfelsőlok
Gyimesközéplak
Gyimesbükk

Bákói csángók

MOHAY Tamás
ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék
Budapest
mohayt@elte.hu

Felelős kiadó: Gyarmati Zsolt, a Csíki Székely Múzeum igazgatója
Tipográfia, nyomdai előkészítés: Gutenberg Műhely, Csíkszereda
Nyomdai munkálatok: F&F International, Gyergyószentmiklós

ISSN 1841-0197